

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра зоології

**АДВЕНТИВНІ ВИДИ ХРЕБЕТНИХ ТВАРИН
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ**

методичні вказівки до практичних занять
і самостійної роботи студентів спеціальності
091 – Біологія та 014 – Середня освіта

АДВЕНТИВНІ ВИДИ ХРЕБЕТНИХ ТВАРИН НА
ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: методичні вказівки до практичних занять і
самостійної роботи студентів спеціальності 091 – Біологія та 014 –
Середня освіта / укл. І.В. Дикий, К.М. Назарук, Й.В. Царик. – Львів:
Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. –
56 с.

Укладачі: кандидат біологічних наук, доцент *І.В. Дикий*
кандидат біологічних наук, доцент *К.М. Назарук*
доктор біологічних наук, професор *Й.В. Царик*

Рецензент: кандидат біологічних наук, завідувач відділу
біотичного та ландшафтного різноманіття
Державного природознавчого музею НАН
України, старший науковий співробітник *А.А.
Бокотей*

Відповідальний за випуск:
доктор біологічних наук, професор *Й.В. Царик*

Редактор: *Лариса Сідлович*

Відповідальний за друк: *Олена Старунько*

*Рекомендовано методичною радою біологічного
факультету (протокол № 3 від 23 лютого 2018 р.)*

ВСТУП

Переміщення живих організмів між країнами та континентами відбувалося завжди. Цей процес посилювався з географічними відкриттями й інтенсифікацією торгівлі. За останні десятиліття він набув значного розмаху, оскільки людство суттєво змінило природні екосистеми.

Біологічна інвазія – вторгнення у будь-яку місцевість не характерних для неї видів організмів, включення в угруповання нових для нього видів. Причинами таких інвазій можуть бути саморозселення організмів; інтродукція і реінтродукція організмів; випадкове перенесення організмів. Біологічній інвазії піддаються не види, а організми певних видів.

Природні розселення та переселення організмів – це неминучі процеси, однак їхня швидкість є повільною. Можуть відбуватися в результаті розширення ареалу виду внаслідок дифузії, а також кліматичних і геологічних змін. Самостійне розселення може відбуватися і після інтродукції, якщо вона пройшла успішно й організми виду натуралізувалися. Причиною пришвидшеної інвазії організмів є трансформація екосистем людиною. Порушені екосистеми стають більш вразливими. Організми-вселенці можуть істотно змінювати місце проживання аборигенних видів, ставати їхніми конкурентами чи хижаками, витіснити їх, переносити або самі викликати хвороби, бути паразитами аборигенних видів. Будь-яка інтеграція організмів нового виду в біоценоз зумовлює зміни в його структурі та функціонуванні, проте не завжди це можна оцінити кількісно. Вираженість ефекту інвазії залежить і від екологічних особливостей виду – найсильніший вплив на угруповання будуть мати види-едифікатори та види, якими завершується трофічний ланцюг, або види-конкуренти аборигенів. Якщо вид, який з'явився, є едифікатором, то він сприятиме зміні біотичного різноманіття, зокрема, заміні на нові види в екосистемі. Процес інвазії можна виразити за допомогою трьох стадій: *інвазія – натуралізація – інтеграція*. Їхня тривалість буде різною та залежатиме від екологічних особливостей виду-вселенця і стану екосистеми, в яку він проник. Проте не всі організми видів-вселенців істотно впливають на функціональні параметри екосистеми, оскільки будь-яка система має компенсаторні механізми.

Біологічні інвазії нерідко розглядають як особливий тип біологічного забруднення. Пусковим механізмом для розвитку

біологічних інвазій є порушення природних бар'єрів для розселення видів, формування «екологічних коридорів» для розселення (напр., канали меліоративних систем, лісосмуги, придорожні смуги). Проте найпоширенішими стали штучні (часто ненавмисні) інтродукції видів. Біологічні інвазії – швидкоплинні явища, які відбуваються протягом одного або кількох поколінь і приводять до формування нових частин ареалу. Цим вони відрізняються від експансій (поступових розширень ареалів), які можуть відбуватися поступово, упродовж кількох популяційних циклів.

Чужорідні види, адвентивні види (анг. *alien species*) – види живих організмів, що перебувають у складі не характерних для них угруповань, види за межами їхніх природних ареалів.

Інтродукований, чужорідний вид, або алохтонний вид (від англ. *introduced species*) – у біології організм некорінний, не властивий цій території, навмисно або випадково завезений на нове місце внаслідок людської діяльності.

Найвідоміші біологічні інвазії в Україні: поява пацюка мандрівного (сірого) в середині XIX ст., багаторазові появи чужорідних вірусних захворювань, розселення колорадського жука, розселення амброзії полинолистої, завезення морських безхребетних (напр., рапани) з баластними водами.

Інтродукція – свідоме штучне вирощування завезеної рослини у нових для неї кліматичних умовах або переселення окремих видів тварин за межі їхнього природного ареалу та їхнє пристосування до нових умов.

Реінтродукція – штучне розселення окремих видів тварин і рослин на території їхнього колишнього природного ареалу.

Процес освоєння інтродукованого виду на новому місці називають інтродукцією. Часто інтродуковані види здатні істотно змінити екосистему регіону і стати причиною значного скорочення або навіть вимирання окремих видів місцевої флори та фауни. Інтродукція – це вселення видів у нові для них ареали, реінтродукція – повернення видів у колись заселені ними райони.

У середині XX ст. в Україні проводили масштабні проекти з інтродукції чужорідних видів хребетних тварин, зокрема, за програмами, відомими як «покращення мисливських угідь». Те саме стосувалось і рибницьких господарств. Серед відомих об'єктів успішних інтродукцій – представники усіх класів тварин.

Інтродукцію можна класифікувати:

- **планомірна (спрямована) інтродукція:**
 - ссавці (олень японський, візон річковий, єнот уссурійський, ондатра тощо);
 - променепері риби (товстолобик строкатий, піленгас тощо);
 - птахи (фазан звичайний, куріпка кам'яна тощо);
 - плазуни (ящірка вірменська, черепаха червоноуха тощо);
- **непланомірна інтродукція:**
 - молюски (рапана тощо);
 - комахи (колорадський жук тощо);
 - променепері риби (сонячний окунь, ротань-головешка тощо);
- **інвазія та експансія (природне розселення):**
 - ссавці (шакал звичайний, нетопир середземноморський та ін.);
 - комахи (камерарія каштанова, кукурудзяний жук);
 - птахи (синиця біла, шпак рожевий та ін.).

Інтродукція може завершуватись (а може й не завершуватись) акліматизацією, тобто пристосуванням тварин до нових для них умов існування. Якщо інтродукція не є успішною, то вона завершується згасанням популяцій і вимиранням.

Акліматизація – навмисне ввезення нового виду в район, де він раніше не жив, з метою збагачення природних угруповань корисними для людини видами або знищення (прямо або шляхом конкуренції за ресурси) шкідливих. Процес акліматизації зазвичай включає три фази: інтродукцію, адаптацію до нових умов і зайняття нової екологічної ніші, натуралізацію.

У системній екології процес акліматизації описують логістичним рівнянням Ферхульста-Пірла:

$$\frac{dN}{dt} = r \frac{(K - N)}{K}$$

де N – чисельність (або щільність популяції) акліматизанта;
 t – час, протягом якого відбувається акліматизація; r – специфічна швидкість росту популяції акліматизанта; K – ємність середовища.

Із цього рівняння випливає, що акліматизація починається з верхньої асимптоти, яка збігається з K , за якої народжуваність популяції акліматизанта дорівнює її смертності. Якщо акліматизанти не вступають у гострі конкурентні відносини з видами-аборигенами, утилізуючи невикористовувані ресурси, то йдеться про «акліматизацію доповнення», у протилежному випадку мова іде про «акліматизацію заміщення», за якої чисельність аборигенів скорочується або їх зовсім витісняють більш конкурентноздатні вселенці.

Приклад акліматизації доповнення – вселення намулоїдної поліхети нереїс із Чорного моря в Каспійське, де органічні речовини у ґрунтах до цього не використовувалися повною мірою.

Приклад акліматизації заміщення – вселення австралійського чорного лебедя в Нову Зеландію, де він призвів до скорочення чисельності (а на деяких водоймах витіснив цілком) місцевих видів качок завдяки тому, що живиться одними й тими ж кормами, проте може діставати їх із набагато глибших шарів води завдяки довжині шиї; тож на прибережних мілководдях качки залишаються без харчових ресурсів. Акліматизація – це відомий із глибокої давнини вид господарської діяльності людини, коли люди, кочуючи, переносили зі собою насіння їстівних рослин і переселяли свійських тварин.

ПЕРЕЛІК ІНТРОДУКОВАНИХ ВИДІВ ХРЕБЕТНИХ ТВАРИН УКРАЇНИ

Променепері (риби)

Веслоніс північноамериканський (*Polyodon spathula* (Walbaum in Artedi 1792)) – вид риб із родини Веслоносові Polyodontidae, ряду Осетроподібні Acipenseriformes.

Ареал. Живе переважно в озері Ері та річці Міссісіпі, а також у деяких річках, що впадають у Мексиканську затоку.

Біологія. Довжина сягає 2 м, а маса – 75 кг. Має рostrum веслоподібної форми, який становить близько третини всієї довжини тіла. Вважають, що цей ніс має чутливі електрорецептори для виявлення поживи, а також для навігації під час міграцій до нерестовищ. Нерест починається у квітні – травні, коли температура води дорівнює +14...+16 °С. Ікру відкладає на ґрунт на глибині приблизно 5 м (82–290 тис. ікринок). Під час нересту часто утворює великі скупчення.

Україна. Перша спроба інтродукції веслоноса зі США в Україну відбулась у 1974 р. На початку 1980-х рр. через аварійну ситуацію весь вирощений матеріал було втрачено. Вдруге ембріони веслоноса було завезено у 1991 р. з Росії, де до того часу вже почалися роботи з його відтворення. Спочатку вирощуванням займався Одеський рибкомбінат, а з 2000 р. веслоніс з'явився у водоймах рибного господарства «Черкасирибгосп». Починаючи з 2008 р. багато рибних господарств України займаються вирощуванням веслоносів, а Одеський рибкомбінат і «Черкасирибгосп» отримали статус репродукторів.

Причина проникнення. Інтродукція.

Значення виду. Планктоноїдний веслоніс добре уживається в загальних водоймах з іншими рибами: коропом, товстолобиком і білим амуром. Він має ті ж цінні смакові якості, що й інші осетрові. Енергетична цінність його м'яса наближена до м'яса білуги, його чорна ікра ні в чому не поступається осетровій. А відсутність дрібних кісток і луски, а також високий (понад 60 %) вихід м'яса та зручність у переробці дають змогу вважати веслоноса однією з найцінніших прісноводних риб.

Карась китайський, золота рибка (*Carassius auratus* (Linnaeus, 1758)) – прісноводна риба з родини Коропових Cyprinidae ряду Коропоподібних Cypriniformes.

Ареал. Китай.

Біологія. Може вирости до максимальної довжини 58 см і максимальної ваги 4 кг, хоча це буває рідко, більшість карасів виростає лише до половини цих параметрів. Вони риються у ґрунті, всеїдні, добре почувують себе у свіжій воді.

Україна. Внутрішні водойми.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція. Одна з перших домашніх риб і дотепер залишається одною з найпопулярніших акваріумних риб. Так звана золота рибка була завезена до Європи наприкінці XVII ст. Виведена людиною від карася сріблястого (*Carassius gibelio*).

Значення виду. Розведення з метою утримання в акваріумі.

Карась сріблястий (*Carassius gibelio* (Bloch, 1782)) – риба родини Коропові Cyprinidae ряду Коропоподібних Cypriniformes. Іноді розглядають як підвид карася китайського *C. auratus*.

Ареал. Китай. Наразі статус карася сріблястого у Європі є дискусійним. Є теорії, що певна частина тих риб, які прийнято

називати карасем сріблястим, була або дуже давно завезена, або є аборигенною для цієї частини світу. Але поштовхом до повсюдного поширення, безперечно, слугувала інтродукція у 60–ті роки ХХ ст. у водойми Європи з басейну ріки Амур. Після цього карась сріблястий витіснив із багатьох водойм карася звичайного (*C. carassius*). Тепер ареал карася сріблястого охоплює басейни Дунаю, Дніпра, Пруту, Волги, пониззя Сирдар'ї та Амудар'ї, озера сибірських річок до Колими включно, басейн Амуру, річки Примор'я, озера Сахаліну, водойми Китаю та Кореї. Карась сріблястий завезений до Північної Америки, до ставків Західної Європи, Таїланду, Індії.

Біологія. За морфологією дуже схожий на карася звичайного, але відрізняється темною червеною оболонкою і крупними зубчиками на останніх нерозгалужених променях спинного й анального плавців, що не доходять до основи плавця. Трапляється у річках, ставках, озерах, канавах. Невибагливий до якості води, може жити у дуже замулених водоймах із низьким вмістом кисню, навіть у калюжах і болотах. Може занурюватись у мул і переносити нетривале пересихання водойми, залишається живим під час промерзання водойми. Всеїдна риба, живиться водоростями, детритом, планктоном, безхребетними.

Україна. Внутрішні водойми.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція.

Значення виду. Промислова риба у багатьох водоймах. Також є об'єктом вилову рибалок-аматорів.

Амур білий (*Ctenopharyngodon idella* (Valenciennes in Cuvier & Valenciennes, 1844)) – риба з родини коропових Cyprinidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Східна Азія, де він поширений у середній і нижній течії Амуру, в його притоках – Уссурі та Сунгарі, в озері Ханка та в річках Китаю. Також завезений у 60–70-х роках до Європи, США, Канади, Мексики, північної частини Південної Америки, Африки, Індії та Австралії. У теплих широтах інвазивний потенціал білого амура досить значний. У США, Новій Зеландії та Іспанії зіткнулися з проблемою неконтрольованого розмноження білого амура. Різке збільшення чисельності негативно впливає на водні екосистеми, адже цей вид знищує значну частину водяної рослинності. Для запобігання неконтрольованому поширенню в США у водойми вводять стерильні триплоідні особини.

Біологія. Довжина до 1,2 м, маса до 32 кг. Прісноводна субтропічна демерсальна риба. Належить до групи потамодромних риб, тобто риб, які мігрують на нерест у межах прісних вод (із річок до озер або навпаки). Живиться вищими водяними рослинами. Поїдаючи на добу стільки ж рослинності, скільки важить сам, амур бездоганно очищає від надлишків водяних рослин русла річок, ставків, озера, іригаційні системи, охолоджувачі гідроелектростанцій. Завдяки цьому не дає плодитися комарам. Амури живуть і пасуться групами по 15–20 осіб.

Україна. Внутрішні водойми. Завезений в Україну у 1953 р., тоді ж було розпочато роботу з його акліматизації. Тепер вид поширений практично у всіх водоймах України. У наших умовах білий амур не нереститься, а його мальок завозять із Молдови та Краснодарського краю.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція.

Значення виду. Промисловий вид, є поширеним об'єктом аквакультури. У водоймах колишнього СРСР акліматизація білого амура почалася з першої половини 60-х років, де він був акліматизований з метою очищення водойм від водяної рослинності, що є основною поживою цієї риби. Використовують як об'єкт ставкового рибиництва. Трапляється в магістральних зрошувальних каналах і у водоймах-охолоджувачах електростанцій.

Амур чорний (*Mylopharyngodon piceus* (J. Richardson, 1846)) – риба з родини корошових Cyprinidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Природна популяція поширена в середній і нижній течії Амуру, в його притоках – Уссурі й Сунгарі, в озері Ханка та в річках Китаю.

Біологія. Є прісноводною рибою, але може жити у солонуватій воді. Влітку тримається на ділянках річок із повільною течією і теплою водою, зимує на глибині. Стенофаг, живиться майже виключно молюсками, черепашки яких легко розчавлює масивними глотковими зубами, доросла особина може з'їсти до 1,5 кг молюсків за день. Також може живитися рачками та личинками комах.

Україна. Наприкінці ХХ ст. успішно акліматизований в Україні.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція.

Значення виду. Цінна промислова риба, але за смаковими якостями м'яса поступається білому амуру. Є популярним об'єктом штучного розведення у деяких країнах (зокрема, у Китаї) завдяки здатності до швидкого росту. Також є природним санітаром, оскільки живиться моллюсками, які можуть бути проміжними живителями паразитів, зокрема, збудника шистосомного церкаріозу.

Короп звичайний (*Cyprinus carpio* Linnaeus, 1758) – прісноводна промислова риба з родини корошових Cyprinidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Китай.

Біологія. Довжина тіла коропа – до 1 м, жива маса досягає 20 кг і більше. Мальки живляться інфузоріями, дрібними ракоподібними, згодом – личинками комах, червами, моллюсками, рідко рослинами; дорослі коропи – всеїдні. Короп має значну трофічну пластичність (здатність за браку звичного корму переключатися на новий корм).

Україна. Внутрішні водойми.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція. Зазвичай характеризують як вид-вселенець, що походить із Азії. Інтродукований до багатьох районів світу, вдало натуралізувався у водоймах Європи. Одомашнена форма цієї риби є однією з найпоширеніших промислових риб у рибних господарствах помірного поясу. Декоративною формою одомашненого коропа є парчевий короп.

Значення виду. Один із основних об'єктів тепловодної аквакультури. В Україні виведено дві породи (український лускатий і український рамчастий коропи) і три типи в межах порід (український лускатий нивківський, український лускатий любінський та український рамчастий любінський). Плодюча й швидкоростуча риба, яка має хороші смакові якості. Коропів розводять майже у всіх країнах Європи, в Японії, Китаї, Кореї, США тощо. Однак якщо у Східній Європі й Азії коропа цінують за смакові та поживні властивості його м'яса, то в Західній Європі, США, Австралії коропа вважають смітною рибою і якщо розводять, то винятково для спортивного рибальства.

Товстолюбик білий (*Hypophthalmichthys molitrix* (Valenciennes, 1844)) – риба з родини Коропові Cyprinidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Східна Азія. Поширений переважно у басейні річки Амур, а останнім часом поширився по великих річках Європи та Малої Азії.

Біологія. Довжина дорослого товстолобика досягає 1 м, а маса – не більше 40 кг. Товстолобик належить до зграйних прісноводних риб. Ця риба є чудовим меліоратором водойм. За допомогою свого ротового апарату білий товстолобик профільтровує зацвілу, зелену і каламутну від детриту воду. У природі на період зими впадає у сплячку в заглибинах нешвидких річок. Живиться переважно дрібними водоростями на мілководді. У перші дні після переходу на активне живлення він споживає зоопланктон, а після досягнення розміру 16 мм починає також живитися фітопланктоном.

Україна. Внутрішні водойми. Природної популяції товстолобиків в Україні немає. Проте останнім часом товстолобиків виловлювали у Дніпровському, Дніпродзержинському, Канівському, Каховському, Київському, Кременчуцькому водосховищах.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція. Через пристрасть до поїдання водоростей у великих кількостях товстолобика називають «річковою коровою». Завдяки цій же якості товстолобиком штучно зариблюють озера та ставки для їхнього очищення від зайвої зелені. Із них популяція виду поширилась і на територію Дніпра та його водосховища.

Значення виду. Промисловий вид і біофільтратор водойм.

Товстолобик строкатий (*Hypophthalmichthys nobilis* (J. Richardson, 1845)) – риба з родини Коропові Сурпринідає ряду Коропоподібні Сурприніформес.

Ареал. Східна Азія. Поширений у річках Далекого Сходу, що впадають у Тихий океан.

Біологія. Зграйний пелагічний швидкозростаючий вид. Досягає довжини 60 см і маси до 40 кг, але іноді можуть траплятись і крупніші особини – завдовжки 1 м і масою до 70 кг. Товстолобик строкатий за зовнішнім виглядом, будовою і особливостями життєвого циклу схожий із білим товстолобиком, відрізняючись від нього відсутністю кіля на череві, великими відносними розмірами голови та більшою довжиною грудних плавців, м'ясистішою нижньою губою і темнішим забарвленням тіла. Основний об'єкт живлення – зоопланктон, але до осені в кишечниках збільшується частка фітопланктону, в тому числі

синьозелених водоростей. Нереститься в періоди різкого підйому рівня води наприкінці травня.

Україна. Внутрішні водойми.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція. На початку 1960-х років товстолобик строкатий разом із молоддю товстолобика білого і амура білого був випадково інтродукований у водойми Узбекистану. На сьогодні інтродукований у 70 країнах світу, в тому числі в Європі, Північній і Південній Америці.

Значення виду. Промисловий вид, об'єкт спортивної риболовлі та біофільтратор водойм.

Чебачок амурський (*Pseudorasbora parva* Temminck & Schlegel, 1846) – риба з родини Коропові Сурпринідає ряду Коропоподібні Сурприніформес.

Ареал. Східна Азія, зокрема, Японія, східна частина Азії від басейну Амуру на півночі, Китай, Корея до островів Тайвань і Хайнань на півдні.

Біологія. Вид має дуже високу екологічну пластичність, здатний пристосовуватися до несприятливих умов існування. Дрібна риба завдовжки до 10 см, зазвичай до 8 см. Самці крупніші за самиць. Типовий бентофаг. Живиться детритом, ікрою риб, водяними рослинами. Ікра донна, самиці відкладають її на тверді предмети (каміння, затонулі гілки тощо). Плодючість 300–3000 ікринок. Самець охороняє кладку. Молодь живиться планктоном.

Україна. Тепер трапляється у водосховищах дніпровського каскаду (починаючи з Кременчуцького та нижче за течією), також у Дністрі та Дунаї. Відмічено екземпляри виду у водоймах басейну р. Прип'ять на Волинському Поліссі.

Причина проникнення виду. Випадкова інтродукція. У ХХ ст. був випадково завезений до водойм України разом із молоддю амура білого через подібність до його мальків. Успішно акліматизувався та почав розширювати свій ареал по внутрішніх водоймах України.

Значення виду. Промислового значення не має. У водоймах України є шкідливою рибою через те, що швидко збільшує свою чисельність у водоймах, активно знищує ікру інших видів риб і конкурує з молоддю промислових видів риб за кормову базу.

Кутум (*Rutilus kutum* (Kamensky, 1901)) – риба з родини Коропових Сурпринідає ряду Коропоподібні Сурприніформес.

Ареал. Басейн Каспійського моря.

Біологія. Довжина 45–55 см, рідше 70 см, важить до 4 кг, рідше 5 кг. Напівпрохідна риба. Більшу частину життя проводить на глибині не більше 20 м, тримається поблизу усть річок. Статевої зрілості досягає у віці 3–4 років. Здійснює нерестові міграції вгору по річці. Високо не піднімається. Живиться переважно моллюсками.

Україна. Наприкінці 1950-х років штучно завезений до Азовського моря, де став дуже поширеним вже у 1960-х роках.

Причина проникнення. Спрямована інтродукція.

Значення виду. Промислова риба.

Угай тихоокеанський, краснопірка-угай тихоокеанська, дрібнолускова краснопірка-угай (*Tribolodon brandtii* (Dybowski, 1872)) – вид риб родини Cyprinidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Ендемік північно-західної частини Тихого океану. Широко розповсюджений по тихоокеанському узбережжю від Шантарських островів до Кореї та півночі Китаю. Трапляється у річках Сахаліну і Японії, також на островах Ітуруп і Кунашир.

Біологія. Максимальна зареєстрована довжина тіла – 50 см, вага – до 1,5 кг, максимальна тривалість життя – 10 років. Тіло витягнуте, з дрібною лускою. Головною видовою ознакою є кількість лусок у бічній лінії (80–95 для даного виду). Верхня щелепа трохи видається вперед (рот нижній). Спиночка чорна, боки та черевце світлі. Спинний і хвостовий плавці в темних дрібних плямах. Однією з діагностичних ознак виду є плавальний міхур із загостреним заднім кінцем. Як у всіх коропових, у цього виду шлунка немає.

Україна. Зареєстровано вздовж берегів Азовського моря.

Причина проникнення виду. Інтродукція.

Значення виду. Промисел здійснюється неводами різних типів, переважно в період нерестового ходу. У середині 1970-х років улови становили кілька тисяч тонн, у 1990-ті роки знизилися до 300–500 тонн. Є популярним об'єктом аматорського риболовства. На Сахаліні вилов рибалками-аматорами перевищує промисловий. М'ясо смачне, хоча, як у більшості коропових, містить велику кількість дрібних міжм'язових кісток.

Б'уфало малоробтий (*Ictiobus bubalus* (Rafinesque, 1818)) – риба родини Чукучанових Catostomidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Північна Америка. Мексика.

Біологія. Прісноводна демерсальна риба, що досягає 1,1 м завдовжки. Статева зрілість у межах природного ареалу настає у віці 2–3 років. Нерест розтягнутий і триває з березня по серпень. Ікра дрібна, жовта і клейка. Бентофаг, живиться переважно у придонних шарах в основному остракодами та личинками двокрилих.

Україна. Внутрішні протічні глибокі водойми.

Причина проникнення виду. Штучно інтродукований.

Значення виду. Цінний об'єкт, який, на жаль, мало використовують у рибному господарстві.

Буфало великоротий (*Ictiobus cyprinellus* (Valenciennes, 1844)) – риба родини Чукучанових Catostomidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Ендемік водойм Північної Америки. Трапляється у річках і озерах басейну Міссісіпі та Саскачевану.

Біологія. Довжина тіла до 120 см, вага до 45 кг. Зазвичай довжина 40–45 см, вага – 1,5 кг. Зовнішнім виглядом нагадує карася, але має більшу голову з масивним високим лобом. Тіло високе, вкрите крупною лускою. Теплолюбна риба, пристосована до життя у каламутній воді. Віддає перевагу неглибоким (до 5 м) ділянкам водойм з уповільненою течією або стоячою водою. Влітку риби ведуть зграйний спосіб життя, у спекотні дні тримаються густих заростей рослин біля поверхні. Живляться переважно зоопланктоном, також дрібними бентичними безхребетними, в рибних господарствах можуть споживати комбікорм. Росте швидко, високопродуктивний вид. У першу осінь молодь досягає довжини до 10 см, річні особини – до 18 см.

Україна. Розселився у річках і озерах.

Причина проникнення виду. У 70-х роках ХХ ст. завезений до СРСР як перспективний об'єкт рибогосподарства.

Значення виду. Є перспективним об'єктом для вирощування у ставках, завдяки швидкому росту й невибагливості до умов існування.

Буфало чорний (*Ictiobus niger* (Rafinesque, 1819)) – риба родини Чукучанових Catostomidae ряду Коропоподібні Cypriniformes.

Ареал. Північна Америка: нижні Великі озера і басейн річки Міссісіпі від Мічигану і Огайо до Південної Дакоти, на

південь до Луїзіани; у басейнах річок Бразос, Ріо-Гранде, в озері Сабін, у водах штатів Техас і Нью-Мексико, а також у Мексиці.

Біологія. Прісноводна демерсальна риба, що досягає 70 см завдовжки. Тіло струнке, але товстіше, ніж у малоротого буфало. Розмір голови менший від тіла у 5 разів. Веде одноосібний придонний спосіб життя. Живиться планктоном і бентосом, рослинністю, детритом.

Україна. Населяє великі та дрібні річки зі швидкою течією.

Причина проникнення виду. Штучно інтродукований.

Значення виду. Цінний, досить широко використовуваний рибогосподарський об'єкт.

Сомик коричневий (*Ameiurus nebulosus* Lesueur, 1819) – представник родини Ікталурових Ictaluridae ряду Сомоподібні Siluriformes.

Ареал. Північна Америка.

Біологія. У межах природного ареалу може досягати довжини до 1 м і поширений у зарослих із повільною течією або стоячих водоймах. У межах України до 30–40 см. Може жити в доволі замулених водоймах, бідних на кисень, хоча не має пристосувань для додаткового дихання. Є нічним хижаком і невибагливий до їжі. Надає перевагу водоймам із замуленим дном і заростями прибережної рослинності. За несприятливих умов нерідко закопується в мул, у якому також під час нересту може рити нори. Самець турбується про потомство. Має добре розвинений електричний орган, що дає змогу орієнтуватися в каламутній воді. Прісноводна риба, однак іноді трапляється і в солонуватих водоймах.

Україна. Водойми Волинського Полісся.

Причина проникнення виду. Випадкова інтродукція. Завезений до Європи як об'єкт ставкового господарства. Завдяки цьому і потрапив у річкові системи, в тому числі Білорусі та Західної України. Зокрема, завезений до Західної Білорусі з Німеччини у 1935 р. як об'єкт риборозведення. Після війни у 1945–1947 рр. сомик знову привернув до себе увагу як харчовий об'єкт. Вид потрапив в Україну, зокрема, на територію Волинської області з Білорусі. Ймовірно, тепер трапляється і в західних областях Росії.

Значення виду. Акліматизація виду в Європі вважається непродуманою, адже сомик коричневий є типовим еврифагом і поза основними об'єктами живлення (черви та личинка комах) у

великій кількості поїдає ікру аборигенних видів риб, серед яких багато промислових.

Сом каналний (*Ictalurus punctatus* (Rafinesque, 1818)) – риба родини Ікталурових Ictaluridae ряду Сомоподібні Siluriformes.

Ареал. Східні та центральні райони США, зокрема, басейн Міссісіпі.

Біологія. Тривалість життя – до 14 років. Вага може досягати понад 20 кг, але зазвичай трапляються екземпляри до 3 кг. Риба має видовжене тіло, голова та рот великі. Тіло голе, луски немає. Біля рота міститься 4 пари вусиків. Трапляється у річках із повільною течією, в озерах і водосховищах. Віддає перевагу глибоким місцям, де є укриття (коріння), з піщаним або кам'янистим ґрунтом. Активніший у нічний час. Живиться як рослинною, так і тваринною їжею, яку збирає біля дна. Під час розмноження самець будує гніздо й охороняє ікру від хижаків.

Україна. Внутрішні водойми.

Причина проникнення виду. Інтенсивно застосовують інтродукцію цього виду у водойми-охолоджувачі енергетичних об'єктів і промислових підприємств України.

Значення виду. Об'єкт промислу, аматорського та спортивного рибальства. Крім того, є об'єктом розведення у деяких рибних господарствах.

Форель райдужна, пеструг райдужний, микіжа прісноводна (*Parasalmo mykiss* (Walbaum, 1792)) – вид риб родини Лососевих Salmonidae ряду Лососеподібні Salmoniformes.

Ареал. Західна частина Північної Америки, від Південної Аляски до Каліфорнійського узбережжя.

Біологія. Тіло риби видовжене, з боків сплюснуте, вкрите дрібною лускою, спина товстувата. Відповідно до водного середовища сріблясте забарвлення пеструга райдужного темніше у глибоководних водоймах із кам'янистим дном і холодною водою, світліше – у водоймах зі світлим піщаним дном і порівняно теплою водою. Пеструг райдужний може пристосуватись і до вищої температури води. Тому в гірських річках він живе у середніх і нижніх течіях, де вода тепліша, ніж у верхів'ях річок. Найсприятливішою є температура води +12...+18 °С. За іншої температури води спостерігається зниження темпів росту.

Помічено, що температура води впливає на статеве дозрівання плідників.

Україна. У деяких річках Карпат і Криму пструг райдужний утворив самовідтворювальні популяції.

Причина проникнення. В Україну вперше було завезено наприкінці XIX ст. Зі середини XX ст. пструга райдужного систематично розводять. Із рибницьких господарств особини потрапляють у річки.

Значення виду. Об'єкт розведення у рибницьких господарствах.

Палія американська, голець арктичний (*Salvelinus fontinalis* (Mitchill, 1814)) – вид риб родини Лососевих Salmonidae ряду Лососеподібні Salmoniformes.

Ареал. Поширений у струмках і ставках північних штатів США та Канади.

Біологія. Досягає 86 см довжини та 9,4 кг ваги. Найгарніший представник лососевих. Форма тіла торпедоподібна. Живе у холодних і багатих на кисень водоймах. Утворює прохідні озерно-річкові, озерні та річкові форми.

Україна. Річки й озера Карпат.

Причина проникнення. Спрямована інтродукція.

Значення виду. Цінний об'єкт розведення та вирощування. Виступають конкурентом за кормову базу та за біотопи з аборигенними лососевими рибами. Як активний хижак може живитися молоддю аборигенних видів риб, включаючи тих, які охороняють. Випадків природного нересту не зафіксовано.

Медака китайська (*Oryzias sinensis* Chen, Uwa & Chu, 1989) – вид риб родини Адріаніхтови Adrianichthyidae ряду Сарганоподібні Beloniformes.

Ареал. Східна Азія в басейнах річок Меконг, Іраваді, Салуїн, Хонгха і Н'янг.

Біологія. Прісноводна тропічна риба завдовжки до 3,1 см. Живиться водоростями та водяними безхребетними. Тримається зграйками на мілководді.

Україна. У 2003 р. зареєстрований у річці Обитічній в районі м. Приморськ, Запорізька обл.

Причина проникнення виду. Був вселений, ймовірно, разом із рослиноїдними рибами до Казахстану, де у 1971 р. відзначений у басейні річки Ілі, тепер став там масовим видом.

Значення виду. Використовують для боротьби з личинками комарів. Промислового значення не має.

Гамбузія східна (*Gambusia holbrooki* Girard, 1859) – вид прісноводних живородних риб родини Пецилієвих Poeciliidae ряду Коропозубоподібні Cyprinodontiformes.

Ареал. Поширений у прісних водах Північної Америки від Нью-Джерсі до Алабами. Широко представлений у прісних і солонуватих водоймах південної Європи.

Біологія. Розміри до 3,5 см (самець) і до 8 см (самиця). Вид зграйних риб. Може траплятися в солонуватих водах, бентосно-пелагічний. Гамбузія відрізняється великою ненажерливістю. За добу вона може з'їсти кілька сотень личинок комара, але також поїдати ікру інших риб і мальків, у тому числі власного виду. Ці риби мають велику витривалість, можуть переносити істотні температурні коливання. Наприклад, вони виживають під час короткочасного зниження температури води до 3–4 °С і її підвищення до 35 °С.

Україна. Теплі водосховища та гирло Чорної річки, Севастопольська бухта, Крим.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція. Через те, що риба активно живиться личинками комарів, вона була штучно інтродукована у багатьох нових водоймах, зокрема, широко представлена у прісних і солонуватих водоймах південної Європи. Акліматизована в Україні, де трапляється у річках, а також у прибережних водоймах Чорного й Азовського морів.

Значення виду. Інтродукували з метою боротьби з малярією. Акліматизація риби у Європі серйозно загрожує багатьом ендемічним видам риб. Акваріумний вид.

Гупі (*Poecilia reticulata* W. Peters, 1859), або сітчаста пецилія – живородна акваріумна риба родини Пецилієвих Poeciliidae ряду Коропозубоподібні Cyprinodontiformes.

Ареал. Гупі поширені у водоймах на півночі Бразилії, а також Гайани, Венесуели, Тринідаду, Барбадосу і Малих Антильських островів у прісній і солонуватій воді, нерідко забрудненій харчовими відходами.

Біологія. Самець завдовжки 2–3 см, самиця 4–5 см. Забарвлення самиці невиразне, оливкове, коричнювате або жовтувате з блакитно-зеленим блиском. Плавці сірі. Черевце повне, округле. Забарвлення самців рябе, з різноманітними

малюнками на тілі та плавцях. У природних водоймах гупі живляться личинками комарів.

Україна. Внутрішні водойми.

Причина проникнення. Випадкове проникнення. Роберт Гуппі понад сто років тому привіз її у Європу разом із колекцією тропічних рослин. Завдяки невибагливості до умов життя й істотній користі у боротьбі проти малярії гупі свого часу завезли в Мексику, США, Африку, Індію, на Мадагаскар, Яву, в південну Францію, Італію. У теплих джерелах просто неба живуть гупі в Угорщині, Україні, Чехії та Словаччині.

Значення виду. Найвідоміша і найпоширеніша з акваріумних риб.

Собачка гаємничий, або собачка-інкогніта (*Parablennius incognitus* (Bath, 1968)) є видом морських собачок родини Собачкових *Blenniidae* ряду Окунеподібні *Perciformes*.

Ареал. Поширені у східній Атлантиці й Середземному морі. Мешкають уздовж берегів Мадейри, Канарських островів і Лімбе, Камеруну, біля Іберії, а також у більшій частині Середземномор'я, включаючи Марокко, Мармурове і Чорне моря.

Біологія. Досягає максимальної довжини 5,8 см. Зазвичай – бентосні риби, більшу частину свого часу проводять на поверхні дна. Можуть мешкати серед скелястих ущелин, рифів, у норах в піщаних або мулистих відкладеннях, у порожніх черепашках. Мешкають на мілинах. Деякі морські собачки здатні обходитися без води протягом короткого терміну під час відпливу, спираючись на свої великі грудні плавці. Основними об'єктами живлення є дрібні бентосні ракоподібні, молюски й інші безхребетні. Деякі споживають водорості або планктон.

Україна. У Чорному морі в Україні зареєстровані у 2002 р. біля південних кримських берегів, а вже наступного року почали масово траплятись у прибережних водах від Севастополя до мису Фіолент.

Причина проникнення. Випадкове проникнення.

Значення виду. Промислового значення не має.

Ротань-головешка, головешка амурська (*Perccottus glenii* Dybowski, 1877) – прісноводна риба, що належить до родини Головешкові *Odontobutidae* ряду Окунеподібні *Perciformes*.

Ареал. Східна Азія. Природний ареал охоплює водойми Далекого Сходу (басейн річки Амур: східні райони Сибіру,

Маньчжурії та Кореї). У 1912 р. потрапив до Європи як акваріумна рибка, а пізніше його випустили у природні водойми, де він пристосувався до нових умов життя й почав розширювати ареал існування. Наразі трапляється на значній частині європейської території Росії, поширився у Європі, а саме в Польщі та країнах Дунайського басейну, а також у Сибіру, в Казахстані й Узбекистані.

Біологія. Довжина тіла до 25 см. Тіло витягнуте, валькувате, товсте біля голови та сплюснуте з боків біля хвоста. Голова дуже велика, з великим ротовим отвором. Нижня щелепа довша за верхню. Губи м'ясисті. Зуби добре розвинені, багаторядні, зігнуті. Очі великі. Тіло та більша частина голови вкриті досить крупною лускою. Хвостовий плавець закруглений. Забарвлення самиць зеленувато-сіре з темними плямами, самці зазвичай майже чорні, а у період нересту стають повністю чорними. Головешка відрізняється великою витривалістю й екологічною пластичністю. Риби можуть жити у водоймах, які промерзають наскрізь або повністю пересихають, у воді з малим вмістом кисню або навіть у болоті. Під час несприятливих умов занурюються у мул. Тримаються заростей водяної рослинності. Головешка – ненажерливий хижак. Він атакує будь-яку здобич, меншу від нього за розмірами, включаючи особин власного виду. Нападати на рибу може навіть із повним шлунком. Також живиться ікромію риб і падлом. Тривалість життя головешки у водоймах Європи становить 8–10 років. Плодючість до 4,5 тисяч ікринок. Відкладену самицею ікру під час інкубації охороняє самець, він відганяє риб від кладки та забезпечує аерацію, працюючи плавцями.

Україна. Басейни Дунаю, Дністра, Прип'яті, Дніпра. У межах басейну р. Прип'яті ротань-головешка виявлений у водоймах Білорусі, а також у Волинській і Рівненській областях, у басейні р. Росі – у Київській і Черкаській областях, у басейні Ірпеня цей вид також виявлено в Київській області. Уперше у Житомирській області вид знайдено в річці Унава (притока Ірпеня). В Україні трапляється з кінця 70-х, коли потрапив до водойм західної України разом із рибами-фітофагами. Пізніше був занесений до басейну річки Латориці на Закарпаття. В останні роки поширився басейном верхнього Дністра, Пругу, Дніпра. Крім того, відзначений у межах України в нижньому Дунаї в районі Вилкова та Дніпровському лимані.

Причина проникнення виду. Випадкова інтродукція.

Значення виду. Є об'єктом лову рибалок-аматорів, м'ясо голівешки має хороші смакові якості. Голівешка вважається дуже шкідливою рибою, яка через свою ненажерливість може винищити всі види риб у водоймі або суттєво скоротити їхні популяції.

Бичок-хамелеон (*Tridentiger trigonocephalus* (T. N. Gill, 1859)) – вид риб із родини Бичкових Gobiidae ряду Окунеподібні Perciformes.

Ареал. Узбережжя Східного Сибіру, Кореї, Японії, Китаю. Поширений у прибережних і естуарних зонах Японського, Жовтого та Південно-Китайського морів. Звідти із баластними водами потрапив до Австралії та Каліфорнії, де досяг значної чисельності. У 2006 р. один екземпляр цього виду знайдено в Середземному морі у гавані Ашдод біля берегів Ізраїлю.

Біологія. Придонна, солонуватоводна або морська риба. Дрібнорозмірна риба, що досягає максимальної довжини 11 см. У природних умовах забарвлення бичка-хамелеона дуже мінливе. Зазвичай забарвлення смугасте – тіло світле, рожево-жовте з оливковим відтінком, більш темне на спині. Череву біле, на боках по дві контрастні темні смуги вздовж усього тулуба: верхня проходить від вершини очей уздовж спини до основи верхніх променів хвостового плавця; нижня – від початку рила через око, основу грудних плавців, уздовж середини тіла до основи середніх променів хвостового плавця.

Україна. З 2008 р. зареєстрований у басейні Чорного моря в лимані річки Чорна і деяких Севастопольських бухтах, Крим. Стрімко розширює свій ареал.

Причина проникнення. Випадкова інвазія.

Значення виду. Промислового значення не має.

Піленгас, кефаль червоногуба (*Liza haematocheilus* (Temminck & Schlegel, 1845)) – напівпрохідна риба з родини Кефалеві Mugilidae ряду Окунеподібні Perciformes.

Ареал. Японське море від лиману Амуру до Південної Кореї, також біля берегів Японії та Китаю.

Біологія. Розміри до 60 см, вага до 3 кг. Тримається зграями. Піленгас на всіх етапах постембріонального розвитку може жити у воді з великим діапазоном засоленості (0–33 ‰) та температур. Живиться переважно детритом, іноді дрібними безхребетними. Азовський піленгас більший за розмірами (іноді

до 80 см довжини та 12 кг ваги) і має інтенсивніший ріст, ніж далекосхідний. Дорослі особини в басейні Чорного й Азовського морів активні протягом усього року, живлення припиняється лише якщо температура води знижується до 5–8 °С. Навесні частина популяції піленгаса з Азовського моря мігрує у Чорне.

Україна. Азовське і Чорне море.

Причина проникнення виду. Спрямована інтродукція. У другій половині ХХ ст. успішно акліматизований у Азовському морі, пізніше – у Чорному морі.

Значення виду. Промисловий вид і об'єкт спортивної риболовлі.

Сиг чудський (*Coregonus maraenoides* Poljakow, 1874) – представник родини Лососеві Salmonidae ряду Лососеподібні Salmoniformes.

Ареал. Поширений у Європі в Естонії та Росії в Чудсько-Псковській системі озер.

Біологія. Довжина сига чудського може досягати 55 см, а вага – 2 кг (іноді трапляються екземпляри і до 3,5 кг). Мешканці відкритої глибоководної частини озер із хорошим кисневим режимом. Лише зрідка трапляється в устьях річок, які впадають в озера. Не переносить замулених водойм. Живе зграями у придонній частині озера.

Україна. Шацькі озера (Волинська обл.).

Причина проникнення виду. Інтродукція. Роботи зі вселення сига чудського в оз. Пулемецьке (Шацькі озера) було розпочато у 1951 р. шляхом завезення заплідненої ікри. За сім років у озера Пулемецьке і Світязь було завезено понад 13,6 млн запліднених ікринок.

Значення виду. Цінна промислова риба.

Сонячний окунь звичайний, царьок (*Lepomis gibbosus* (Linnaeus, 1758)) – риба з родини Центрархових Centrarchidae ряду Окунеподібні Perciformes.

Ареал. Розповсюджений у водоймах Північної Америки від Вашингтона і штату Орегон на Тихоокеанському узбережжі до Джорджії на Атлантичному узбережжі; найпоширеніший у північно-східній частині США. Ареал охоплює терени від Нью-Брансвіка на півночі до Південної Кароліни на півдні, також центральну частину Північної Америки у штатах Айова і Пенсільванія.

Біологія. Розмір може досягати 40 см, вага до 0,6 кг, в Україні розмір не перевищує 20 см. Тіло високе, досить яскраво забарвлене. Акліматизувався у Європі й Азії, в Україні ареал охоплює пониззя річок, що впадають у Чорне море. В Америці зазвичай трапляється в невеликих ставках і озерах, в Україні – у річках, у невеликій глибині, у заростях водяної рослинності. Уникає ділянок зі швидкою течією. Влітку тримається у поверхневих шарах води. Малорухлива риба. Живиться молоддю риб, ікромю, різноманітними безхребетними.

Україна. Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро, північно-західна частина Чорного моря.

Причина проникнення виду. Випадкова інтродукція.

Значення виду. Промислового значення не має, вважається шкідливою рибою, оскільки знищує молодь цінних промислових риб. Також є популярним об'єктом для розведення в акваріумах.

Сарпа (*Sarpa salpa* (Linnaeus, 1758)) – риба з родини Sparovих Sparidae ряду Окунеподібні Perciformes.

Ареал. Середземне море, Атлантика. Поширена у східній Атлантиці від Біскайської затоки і Гібралтару до Сьєрра-Леоне, о-вів Мадейри, Канарів і Кабо-Верде включно, також від Конго до Південної Африки. Мешкає в Середземному морі.

Біологія. Тіло помірно високе з плавно округлим профілем спини, що надає рибі округлу форму. Рот маленький, не досягає рівня очей. Дорослі особини зазвичай приблизно 30 см завдовжки, в окремих випадках досягають 45 см. Мешкає на мілководді, рідко трапляється на глибині понад 15 м і зазвичай утворює характерні щільні скупчення, іноді дуже численні. Живиться водоростями, об'їдаючи головним чином відростки на поверхні рослин.

Україна. Кримське узбережжя Чорного моря.

Причина проникнення виду. Аутоінтродукція.

Значення виду. У Чорному морі господарського значення не має.

Спар (*Sparus aurata* Linnaeus, 1758) – риба родини Sparovих Sparidae ряду Окунеподібні Perciformes.

Ареал. Середземне море, Атлантика.

Біологія. Максимальна довжина тіла 70 см, маса 17,2 кг. Максимальна тривалість життя 11 років. Тіло овальне, сплюснене з боків, тулуб із крутим профілем голови, над очима є виразний гострий виступ. Великі зубрені лусочки, голова також покрита

лускою. Зяброва кришка без шипів, край передкришки гладкий. Маленький нижній рот. Щелепи незначно висуваються вперед, верхня щелепа довша. Плавці з рожевим відливом. Хвостовий плавець із темною облямівкою посередині та білими кінчиками. Біля основи останнього променя спинного плавця є маленька червоно-коричнева пляма, що зникає після смерті. Спар є протандричним гермафродитом, тобто молоді особини у віці 1–2 роки (задовжки 20–30 см) є самцями, а більш дорослі перетворюються на самок.

Україна. Кримське узбережжя Чорного моря, Дніпровський лиман.

Причина проникнення виду. Аутоінтродукція.

Значення виду. Важливий промисловий об'єкт, відомий також під торговою маркою дорада, або дорадо. Є частиною традиційної каталонської кухні, популярним об'єктом марікультури в Каталонії та в Середземномор'ї загалом.

Кабуба білопера (*Heniochus acuminatus* (Linnaeus, 1758)) належить до родини Щетинкозубові Chaetodontidae ряду Окунеподібні Perciformes.

Ареал. Населяє Індійський і Тихий океани, ділянки з кораловими рифами від південної Японії до Мікронезії та острова Лорд-Хау. Також відома з о-вів Сейшели.

Біологія. В основному темно-біла, з подовженим спинним плавцем, досягає приблизно 25 см. Хвостові, анальний і грудні плавці риби найчастіше яскраво-жовті. Належить до групи соціальних риб, може траплятися як у парах, так і у зграйках. Малорухлива, рідко територіальна риба. Деякі екземпляри, особливо серед молоді, поводять себе як чистильники, виїдаючи паразитів з інших риб. У природі живиться переважно планктоном, але в умовах акваріума – всеїдна.

Україна. Балаклавська бухта, Крим.

Причина проникнення виду. Випадкова інтродукція.

Значення виду. Популярний об'єкт акваріумістики.

Стрибка, гостроносик (*Chelon labrosus* (A. Risso, 1827)) – риба з ряду родини Кефалеві Mugilidae ряду Окунеподібні Perciformes.

Ареал. Східна Атлантика від Скандинавії та Ісландії на південь до Сенегалу і Кабо-Верде, Середземне море.

Біологія. Розміри до 32 см, максимальні – 75 см. Максимальна вага – 4,5 кг. Морський придонний вид риб, здатний заходити в солонуваті та прісні води. Катадромна риба. Живиться в основному донними діатомовими водоростями, епіфітними водоростями, дрібними безхребетними і детритом. Під час підвищення температури води у літній період має тенденцію рухатися на північ. Розмноження відбувається у морі взимку. Ікра і личинки пелагічні, є кормом для інших риб.

Україна. Кримське узбережжя Чорного моря, Одеська затока.

Причина проникнення виду. Аутоінтродукція.

Значення виду. Промисловий вид і об'єкт спортивної риболовлі.

Сардинка кругла (*Sardinella aurita Valenciennes, 1847*) – вид риб із родини оселедцевих Clupeidae ряду Оселедцеподібні Clupeiformes.

Ареал. Поширена у східній Атлантиці від Гібралтару до Салданья-Бей, Південна Африка. У західній Атлантиці від Кейп-Код у США до Аргентини, також о-ви Багами, Антильські, Кариби та Мексиканська затока.

Біологія. Розміри до 31 см, загальна довжина 25 см, вага до 229 г. Трапляється у прибережних водах на краю шельфу. Надає перевагу чистій солоній воді з мінімальною температурою не нижче 24 °С. Належить до міграційних видів, часто піднімається вночі на поверхню. Живиться переважно зоопланктоном, особливо веслоногими рачками. Молодь живиться фітопланктоном. Нерест можливий протягом усього року. У деяких районах має два основних періоди нересту.

Україна. Кримське узбережжя Чорного моря.

Причина проникнення виду. Аутоінтродукція.

Значення виду. Промисловий вид (під торговою маркою «Сардинела»).

Плазуни

Червоновуха черепаха (*Trachemys scripta (Thunberg, 1792)*) належить до родини Прісноводних черепах Emydidae ряду Черепахи Testudines.

Ареал. Південь Північної Америки, Південна та Центральна Європа, Південна Африка, Південно-Східна Азія.

Біологія. Червоновухі черепахи часто витісняють аборигенні види черепах. Молоді черепашки народжуються з довжиною панцира близько 3 см. Протягом перших 1,5 року вони здатні вирости до 7,5 см. Потім ріст сповільнюється, і черепаха підрастає в середньому на 1–1,25 см за рік. Дорослі самки більші ніж самці, мають потужніші щелепи. Парування у природі – з кінця лютого по травень. У неволі черепахи спарюються цілий рік. Зазвичай у кладці 6–10 яєць. Кладок кілька протягом року. Статевої зрілості досягають до 6–8 років на волі, у неволі – самці до 4 років, самки до 5–6 років.

Україна. У водоймах біля великих міст.

Причина проникнення виду. Стихійна інтродукція.

Значення виду. Утримують у тераріумах. Може створювати трофічну і топічну конкуренцію європейському аборигенному виду – болотяній черепазі.

Гекон туркестанський (*Cyrtodactylus fedtschenkoii* (Strauch, 1887)) – представник родини Геконіві Gekkonidae ряду Лускати Squamata.

Ареал. Поширений у південно-східному Туркменістані, Узбекистані, Таджикистані та Киргизії, а також відомий у північно-східному Ірані та північному Афганістані.

Біологія. Загальна довжина цього гекона досягає 12–14 см. Голова слабко сплюснена, а тулуб помітно приплюснутий. Верхня сторона тіла бурого кольору з жовтуватим, сіруватим або коричневим відтінком і 5–8 слабко вираженими, неправильними темними поперечними смугами. Черево білого кольору. Це гірський вид геконів. Мешкає здебільшого у долинах річок, може заходити далеко й на рівнину. Поширений на лесових урвищах, скельних виходах та виходах корінних порід, на глинобитних і кам'яних руїнах, стінах і парканах. Зрідка трапляється на стовбурах дерев. Живиться різними комахами, серед яких переважають терміти, жужелиці, чорнотілки, пластинчастовусі та довгоносики, а також мокрицями, павуками, фалангами і скорпіонами.

Україна. Уперше зареєстрований у 2000 р. в м. Одеса. Сійка популяція, яка здатна до самовідтворення, виникла в деяких районах Одеси. Живе серед кам'яних руїн і у житлових будинках.

Причина проникнення виду. Пасивне перенесення автотранспортом.

Значення виду. Цінний як науковий об'єкт для дослідження інвазії видів. Небажане потрапляння його на територію Криму, де він конкуруватиме зі середземноморським геконом.

Ящірка вірменська (*Darevskia armeniaca* (Méhely, 1909)) – представник родини Справжні ящірки Lacertidae ряду Лускати Squamata.

Ареал. Північно-західна й північна Вірменія і прилеглі райони південної Грузії та західного Азербайджану, північно-західна Туреччина.

Біологія. Довжина тулуба до 7,3 см, частіше 6,5 см, хвіст у 2 рази довший. Голова помітно стиснута. Луска тулуба гладенька, злегка опукла. Безпосередньо попереду великого анального щитка лежать 1–2 помітно різних за розміром збільшених преанальних щитки. Спино вірменської ящірки жовтувато-зеленого, коричнево-оливкового або зеленувато-жовтого кольору, зелене забарвлення зазвичай більш чітко проступає у передній третині тулуба. Спинна смуга складається із зосереджених уздовж хребта невеликих, витягнутих упоперек чорних або бурих плям. Голова зверху в невеликих чорних цятках. Полюбіає скелясту і кам'янисту місцевість, схили ущелин та узбіччя доріг у лісовій і гірсько-степовій зонах на висотах від 1600 до 2200 м (у Туреччині до 2500 м) над рівнем моря. У гірському степу місцями живе серед трав'янистої рослинності далеко від каміння і скель. Місцями звичайна в антропогенних ландшафтах, поселяючись на стінах будівель, у руїнах і на звалищах. Живиться мурахами, жуками, прямокрилими, двокрилими, метеликами, павуками, багатоніжками, земляними черв'яками й молюсками. Це яйцекладні ящірки.

Україна. Каньйон р. Тетерів, Житомирська обл.

Причина проникнення виду. У 1963 р. вірменських ящірок, спійманих на Семенівському перевалі в північній Вірменії, з науковою метою було акліматизовано в Україні.

Значення виду. Модельний об'єкт для дослідження партеногетичної популяції рептилій і для дослідження наслідків штучної інтродукції видів, на прикладі ізольованої популяції.

Ящірка Даля (*Darevskia dahli* Darevsky, 1957) – представник родини Справжні ящірки Lacertidae ряду Лускати Squamata.

Ареал. Ендемік Кавказу. Вірменія та Грузія.

Біологія. Довжина тулуба сягає 6,4 см, хвіст у 2 рази довший. Голова помітно стиснута. Верхній бік тулуба коричнево-бежевого, буро-коричневого або блідо-вохряного кольору. Зелених кольорів немає. Уздовж хребта є витягнуті впоперек неправильної форми дрібні темно-бурі цяточки, які утворюють суцільну смугу. Коричнево-бурі бічні смуги складаються з більш-менш виражених, зазвичай не цілком замкнутих темних кіл із білуватими, а на рівні передніх лап – блакитними колами. Черво має зеленувато-жовте забарвлення. Горло і низ голови матово-білі. На краях зовнішніх черевних щитків проступають блакитні плями. Голова зверху у дрібних бурих цяточках. Полюбує сухі схили ущелин і скельні місцини на висотах від 900 до 1700 м, у зоні лісу місцями проникаючи також на кам'яністі ділянки гірського степу. Часто селиться серед порослих лісом руїн, на складених із каменів парканах і стінах будинків. Після зимівлі з'являється на початку – у середині квітня. Живиться комахами та їхніми личинками, павуками, мокрицями і дощовими хробаками.

Україна. Каньйон р. Тетерів, Житомирська обл.

Причина проникнення виду. Причини проникнення достовірно не відомі. Можливо, була випадково завезена разом із вірменською ящіркою у 1963 р.

Значення виду. Модельний об'єкт для дослідження партеногенетичної популяції рептилій і для дослідження наслідків штучної інтродукції видів, на прикладі ізольованої популяції.

Птахи

Фазан звичайний (*Phasianus colchicus* Linnaeus, 1758) – птах родини Фазанових Phasianidae ряду Куроподібні Galliformes.

Ареал. Передня та Центральна Азія до Китаю, Корейського півострова та Японських островів. На північ розповсюджений до дельти ріки Волга, живе у Грузії, Азербайджані, Вірменії, на північному Кавказі. Фазани звичайні водяться у Середній Азії, Казахстані.

Біологія. Птах має довжину тулуба до 85 см, вагу до 2 кг, довгий клиноподібний хвіст. У самців яскраво виражений статевий диморфізм. Пір'я у самців фазанів яскраве та красиве різного кольору – золотавого, темно-зеленого, помаранчевого, фіолетового. З боків голови має пучки подовжених пір'їн, які утворюють невеличкі «ріжки». Хвіст має жовто-бурий колір з мідно-фіолетовим відливом. Самець більший за самку. Самка

фазана дуже бліда, має тіло буро-жовтого кольору з фіолетово-рожевим відливом. Фазан звичайний дуже обережний і боязкий птах. За найменшої небезпеки намагається втекти. Вважається одним із найкращих стрибунів із куроподібних, зате літає не дуже добре. Може пролетіти 70–150 м, але швидко виснажується.

Україна. Південна частина України, Закарпаття.

Причина проникнення виду. Акліматизація.

Значення виду. Фазан звичайний є цінним мисливсько-промисловим птахом, що має дуже смачне м'ясо. У багатьох країнах є улюбленим об'єктом полювання. До того ж його досить часто розводять у спеціалізованих господарствах.

Кеклик (*Alectoris chukar* (Gray, 1830)) – птах родини фазанові Phasianidae ряду Куроподібні Galliformes.

Ареал. Середня Азія. Поширений по гірських масивах від Балканського півострова на заході до Китаю та Гімалаїв на сході.

Біологія. Кеклик зазвичай водиться у скелястих місцях, із розсипами каміння, порослих чагарником і густим травостоєм. Цікаво відзначити характерну для кекликів особливість: у них іноді буває дві кладки одночасно. Одну старанно насиджує самка, іншу – не менш старанно самець. Гніздо самка влаштовує в кам'яних розвалах, під кушем або просто у траві в заглибині, вистеленій сухою травою. Живиться кеклик насінням і комахами. За забарвленням птах сірий або світло-коричневий. Обличчя біле або бежеве, з темним горлом. Боки смугасті, ноги зазвичай червоні. Найчастіше тікає від хижаків бігом, а не польотом, хоча здатен літати на короткі відстані.

Україна. Інтродукований у гірському Криму. Ареал цього птаха розширився від м. Алушта до угідь Феодосійського району, а з іншого боку півострова – від Бахчисарайського району до Севастополя.

Причина проникнення виду. Акліматизація.

Значення виду. Мисливський.

Горлиця садова (*Streptopelia decaocto* (Frivaldszyk, 1838)) – представник родини голубові Columbidae ряду Голубоподібні Columbiformes.

Ареал. Садова горлиця населяє південну частину Азії, Європу й Африку. Починаючи з 1930-х років, розселилася з Передньої Азії та Балкан по всій Європі та Центральній Азії.

Біологія. Голуб середнього розміру, приблизно як сизий голуб. Маса тіла близько 200 г, довжина тіла 31–33 см, розмах крил 47–55 см. Статевий диморфізм не виражений. Дорослий птах бурувато-сірий, із рожевим відтінком на волі та бурими першорядними маховими перами. Задню частину і боки шиї охоплює чорне напівкільце. Хвіст клиноподібний, зверху стернові пера, крім двох центральних, сіруваті, з білуватою верхівкою, знизу стернові пера білі, з чорною основою. Восківка сіра; дзьоб чорний; ноги червонуваті; райдужна оболонка ока темно-червона. Молодий птах подібний до дорослого, але чорне напівкільце на шиї виражене значно менше або його взагалі немає; в оперенні переважає сірий відтінок.

Україна. На початку XXI ст. в Україні поширена на всій території, крім високогір'я. В Україні розселення відбувалося з заходу на схід: уперше з'явилася в 1944 р. в Ужгороді, в 1949 р. – у Львові, а в 1955 р. – у Києві.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Промислового значення не має. Топічна і трофічна конкуренція з іншими зерноїдними аборигенними видами орнітофауни міст.

Лебідь-шипун (*Cygnus olor* (Gmelin, 1789)) – водоплавний птах родини качкових Anatidae ряду Гусеподібні Anseriformes.

Ареал. Лебідь-шипун живе в північній частині Європи і Азії. Ареал його проживання простягається від Британських островів до Монголії.

Біологія. У дорослих птахів біле оперення, дуже довга шия, витягнуте тіло і середнього розміру голова з оранжево-червоним дзьобом, в основі якого міститься характерний чорний нарід. Шипуном цей вид названо завдяки звуку, який він видає, коли роздратований. У довжину може досягати 1,8 м, маса самок 5,5-6 кг, самців 8-13 кг, розмах крил лебедя-шипуну близько 2,4 м. Населяє зарості з водяною рослинністю водойми – лимани, озера, іноді болота. Плаваючи, шипун часто згинає шию у формі букви «S». Лебідь-шипун гніздиться біля води в очеретах на дрібних озерах або на заплавах великих річок далеко від людського житла. Пташенята, щойно вилупившись, одразу прямують за своєю матір'ю, часто сідаючи до неї на спині.

Україна. На території України гніздиться скрізь, крім гір і Керченського півострова, мігрує скрізь; регулярно зимує у південних районах, на заході країни та дніпровських

водосховищах, іноді трапляється взимку на незамерзаючих водоймах решти території України.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Промислового значення не має. Утримують у парках як декоративного птаха. Топічна і трофічна конкуренція на природних водоймах з іншими аборигенними водоплавними видами орнітофауни, особливо у гніздовий період.

Чернь чубата (*Aythya fuligula* (Linnaeus, 1758)) – водоплавний птах родини Качкових Anatidae ряду Гусеподібні Anseriformes.

Ареал. Поширена в Північній і Східній Європі та майже на всій азійській частині Росії, крім крайньої Півночі й південних районів. Зимують ці птахи у Західній і Південній Європі, у Східній Африці та в Південній Азії.

Біологія. У самця в шлюбний період голова, шия, верх тулуба, воло, підхвістя і хвіст чорні. На голові та волі зелено-фіолетовий полиск; на потилиці довгі пера у вигляді чуба. Боки тулуба, груди, черево, низ крил, а також «дзеркальце» білі. Дзьоб сірувато-блакитний. Ноги темно-сірі. Райдужна оболонка ока жовта. У самця в позашлюбний період темні частини тіла без полиску, чорно-бурі; боки тулуба буруваті; «чуб» короткий. У дорослої самки оперення голови, шиї, вола, верху і боків тулуба темно-буре; «чуб» короткий; біля основи дзьоба білі плями. Молодий птах схожий на самку, але «чуба» немає; білі плями біля основи дзьоба ледь помітні.

Україна. В Україні гніздиться переважно на Поліссі; мігрує скрізь; регулярно зимує біля морського узбережжя та в пониззі Дніпра, трапляється взимку і в інших регіонах. Для гніздування чернь чубата надає перевагу великим водоймам із прісною водою: великим озерам, водосховищам, ставкам, річкам із повільною течією. Рідше трапляється в естуаріях і заплавах річок, на невеликих лісових озерах, у морських лагунах. У період розмноження тримається вздовж берегів, густо порослих осокою, рогозом або іншою рослинністю.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Мисливський птах.

Великий пісочник (*Charadrius hiaticula* Linnaeus, 1758) – представник родини сивкові Charadriidae ряду Сивкоподібні Charadriiformes.

Ареал. У Євразії гніздиться від Скандинавії до Чукотки й Анадира, на узбережжі Балтійського, Північного, Білого морів та в центрі європейського континенту. Трапляється також на півночі Канади. Зимує в Африці.

Біологія. Стрункий птах із коротким дзьобом і ногами. Довжина тіла 18–20 см, розмах крил 48–57 см, маса 62–71 г. Перелітний птах. Гніздиться на пасовищах, піщаних косах, пляжах, технічних водоймах. Гнізда на піску, у розрідженій траві, старих коров'ячих кізьяках. У кладці 4 жовтуватих з темними плямами яйця. Відкладання яєць відбувається у травні-червні. Пташенята виводкового типу. Статевозрілим пісочник великий стає на першому році життя. У позагніздовий період може утворювати невеликі (до 50 ос.) або значні за чисельністю зграї (до 1,2-1,5 тис. ос.). Живиться дрібними безхребетними (ракоподібні, молоски, комахи).

Україна. В Україні гніздиться на кордоні з Білоруссю. На гніздуванні виявлений з 1995 р. Під час міграцій трапляється по всій країні, численніший уздовж великих річок і морського узбережжя.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Промислового значення не має.

Жовтоногий мартин (*Larus cachinnans* Pallas, 1811) – великий птах родини Мартинових Laridae ряду Сивкоподібні Charadriiformes.

Ареал. Від Середземноморського узбережжя, Піренейського узбережжя на схід до пониззя Керулена та оз. Далайнор. На північ від північного узбережжя Середземного, Чорного, Азовського, Каспійського морів і пониззя впадаючих у них рік, у Західному Сибіру до 56-ї паралелі, до північного узбережжя Байкалу, долини р. Муї. На південь до південного узбережжя Каспійського моря, озер Іссик-Куль і Лобнор, котловини Великих Озер у північно-західній Монголії, Хангаю, долини Керулену. Острови: Азорські, Зеленого мису, Мадейра, Канарські, Середземного й Адріатичного морів.

Біологія. Великого розміру мартин має світле забарвлення. За загальними розмірами практично не відрізняється від мартинів сріблястого та середземноморського. Маса тіла 0,6-1,3 кг, довжина тіла 52-67 см, розмах крил 128-158 см. У дорослого птаха спина і крила зверху сірі; верхівка крил чорна, з білими плямами; по краю внутрішніх першорядних махових і по краю другорядних махових пер лягає вузька біла смуга; решта оперення біла;

навколоочне кільце жовтогаряче; дзьоб жовтий, спереду на нижній щелепі червона пляма; ноги і райдужна оболонка ока жовті.

Україна. В Україні гніздиться майже на всій території, крім гір та Північного Лівобережжя. Розселення мартина жовтоногого з колоній азово-чорноморського узбережжя на внутрішні водойми України та формування тут стійких гніздових угруповань стало можливим після значної антропогенної трансформації континентальних екосистем України, насамперед після появи на Дніпрі низки великих водосховищ, а також великої кількості риборозплідних ставів. На території України за останні десятиріччя ХХ ст. цей вид сформував у басейнах великих річок чотири нових гніздових угруповання: середньодніпровське, східне (у басейні р. Сіверський Донець), західне (у басейні р. Західний Буг) та центральне (у басейні р. Південний Буг), що складаються як із постійних, так і з непостійних колоній. Мігрує скрізь; регулярно зимує вздовж морського узбережжя, на Дніпрі та на заході країни, на водоймах решти території трапляється взимку зрідка.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Промислового значення не має. Всеїдний, здатний живитися дрібними гризунами, амфібіями, рептиліями, пташенятами та яйцями аборигенних видів водоплавних птахів. Може завдати шкоди рідкісним і нечисленным видам аборигенної орнітофауни.

Баклан великий (*Phalacrocorax carbo* (Linnaeus, 1758)) – птах родини бакланові Phalacrocoracidae ряду Пеліканоподібні Pelecaniformes.

Ареал. Європа: Ісландія, Фарерські та Британські о-ви на схід до Кольського півострова, на південь – до Середземного й Чорного моря і Закавказзя; Південна та Середня Азія – на північ до північного Казахстану, Байкалу і Примор'я; Африка: окрім Сахари та більшої частини південного узбережжя Середземного моря; північний схід Канади; о-ви Індо-Австралійського архіпелагу; Австралія, Тасманія, Нова Зеландія; Гренландія.

Біологія. Масивний птах із довгою шиєю, вигнутим дзьобом і великим чорним чубом. Чорний птах із зеленкуватим відтінком, горло та щоки білі, гола пляма з боків дзьоба жовта й заходить за кут рота. Живиться рибою.

Україна. Гніздиться на Дунаї, Дніпрі, на морському узбережжі, а також у окремих районах заходу країни. Перші реєстрації у 1986 р. с. Піща Волинської області, перше гніздування у 1994 р. на оз. Світязь.

Причина проникнення виду. Природна інвазія, розширення ареалу.

Значення виду. Промислового значення не має. Може завдавати значної шкоди рибним господарствам, оскільки один птах за добу споживає до 2 кг риби.

Крех великий (*Mergus merganser* Linnaeus, 1758) – водоплавний птах родини Качкові Anatidae ряду Гусеподібні Anseriformes.

Ареал. Голарктичний вид, область поширення – смуга лісотундри і північного бореального лісу західної та східної півкулі. У Євразії поширений переважно на схід від північної Данії та Скандинавії, однак невеликі популяції відмічені в Альпах, Великобританії та Ісландії.

Біологія. Качка середнього розміру – маса тіла 1,1–1,5 кг, довжина тіла 60–65 см, розмах крил 82–96 см. У гніздовий період населяє прісноводні водойми з лісистими берегами: невеликі незарослі озера з відкритими плесами, водосховища, річки зі швидкою течією. Статева зрілість настає у віці 2 роки. Пари формуються ще до прильоту на місце гніздування, куди прилітають досить рано. Гнізда влаштовують зазвичай у дуплах дерев, розмічених на відстані не більше 1 км від водойм. Основу раціону становить риба розміром до 25 см, її видовий склад залежить від риб, доступних у даний час у даній місцевості. У невеликій кількості споживає різноманітних водяних безхребетних – ракоподібних, моллюсків, червів, комах і їхніх личинок. Здобич здобуває під водою, добре пірнає.

Україна. Гніздиться на Північно-Західному Поліссі, випадки гніздування реєстрували на Закарпатті. У періоди міграцій трапляється скрізь. Регулярно зимує біля морського узбережжя та на водоймах углиб суходолу.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Промислового значення не має. Є припущення, що поширення виду тісно пов'язане з наявністю і розповсюдженням у водоймах адвентивного виду молюска дрейсени (*Dreissena polymorpha*).

Пухівка (*Somateria mollissima* (Linnaeus, 1758)) – велика морська качка з родини качкові Anatidae ряду Гусеподібні Anseriformes.

Ареал. Гніздовий ареал охоплює узбережжя й острови Євразії та Північної Америки.

Біологія. Довжина тіла 57–71 см, маса 1,2–2,8 кг. У шлюбному оперенні в самця голова зверху чорна, знизу біла, на потилиці й задній частині щік зеленуваті плями, верх і плями на боках тулуба білі, воло рожевувате, решта тіла чорна. Самка темно-бура, пір'я тулуба та покривне пір'я крил із рудуватим обрамленням. У місцях гніздування з'являється в березні. Гніздові біотопи – низькі острови й узбережжя з заростями. Гнізда найчастіше робить в очереті. Іноді утворює колонії. Живиться молюсками, дрібними крабами й іншими ракоподібними. Основний ворог – мартин жовтоногий, який винищує яйця і пташенят.

Україна. Гніздиться на о-вах Ягорлицької, Гендрівської та Джарилгацької заток, на Кінбурнській косі й о. Березань. В означених районах, а також у прибережній зоні Одеської обл. та дуже рідко в українській частині дельти р. Дунай зимує частина популяції.

Причина проникнення виду. Випадкова інвазія, втеча на волю статевозрілих особин із зоопарку Біосферного заповідника «Асканія-Нова».

Значення виду. Використовують пух, який має низьку теплопровідність і є особливо легким, для пухівок та професійних комбінезонів альпіністів і космонавтів.

Синиця біла (*Cyanistes cyanus* (Pallas, 1770)) – вид птахів родини Синицевих Paridae ряду Горобцеподібні Passeriformes.

Ареал. Гніздовий ареал має вигляд вузької смуги центральної Євразії від Білорусі й України до узбережжя Японського моря. Він охоплює південь лісової, лісостепову і частково степову смуги Східної Європи, південні райони Західного та Східного Сибіру, Памір, Тянь-Шань, Далекий Схід. Найчисленніша на східних схилах Уралу та півдні Західного Сибіру, на іншій частині ареалу рідкісний птах. У межах природного ареалу трапляється спорадично.

Біологія. Невелика і дуже рухлива синиця з характерним блакитно-білим забарвленням. Довжина тіла приблизно 14 см, маса в межах 12,5–15,5 г. У дорослого самця голова біла;

вездечка, смуга на потилиці, смуги, які окреслюють щоки, синювато-чорні; спина, плечі та попереk сірі; на темно-синіх верхніх покривних перах крила біла смуга; надхвістя і низ білі; махові пера бурі, з домішкою білого та синього кольорів; середня пара стернових пер синя, крайня пара біла, інші – сині, з білою кінцевою частиною; дзьоб і ноги сірі. Заселяє ділянки вологих лісів і чагарники поблизу боліт. Гнізда в дуплах дерев, нішах старих будівель найчастіше на висоті від 0,5 до 2 м від землі, рідко до 3 м і вище. За сезон має одну або дві кладки. Гніздова біологія виду в Україні недостатньо вивчена. Біла синиця є переважно комахоїдним птахом, живиться лялечками та личинками метеликів, клопами, попелицями, прямокрилими (кониками і цвіркунами), мухами, бджолами, осами, мурашками й жуками. Крім того, полює на різних павуків. У зимовий період споживає також насіння рослин.

Україна. Гніздиться в середній течії р. Прип'яті та Стоходу.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Кмахоїдний птах, регулює чисельність масових видів комах-шкідників.

Дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus* (Hemprich & Ehrenberg, 1833)) – вид птахів родини дятлових Picidae ряду Дятлоподібні Piciformes.

Ареал. Первісно вид заселяв крайній захід Передньої Азії, Малу Азію на північ до Чорного моря, Західне Закавказзя. На південь доходив до середземноморського узбережжя Малої Азії, Йорданії, північного Ізраїлю, північного Іраку.

Біологія. Біле забарвлення щоки і шиї з'єднане (не поділене чорною смугою на дві половини), крайні рульові пера хвоста чорні з білими плямами. Маса тіла близько 80 г, довжина тіла 22–23 см, розмах крил 34–39 см. У дорослого самця тім'я, смуги ззаду і по боках шиї, спина, покривні пера верху крил, попереk і надхвістя чорні; лоб, горло, покривні пера вух, плями по боках шиї, шия спереду та плечові пера білі, з вохристим відтінком; на потилиці червона пляма; низ тулуба білий, з вохристим відтінком, задня частина черева і підхвістя червоні; махові пера чорні, з білими плямами, які на розгорнутих крилах утворюють смуги; хвіст чорний, цупкий, загострений, крайні стернові пера білі, з чорними поперечними смугами; дзьоб і ноги темно-сірі; райдужна оболонка ока коричнева. Доросла самка подібна до дорослого самця, має чорну потилицю. Живлення дорослих птахів

одноманітне в межах усього ареалу. Характерною є висока рослиноїдність виду: він регулярно споживає жолуді, волоські горіхи, вміст кісточок абрикосів, сливи, терену, ліщини, насіння шовковиці. Вживає також тваринні корми – жуків-короїдів, гусінь, мурашок тощо. Пташенят дятел вигодовує як тваринними, так і рослинними кормами.

Україна. Заселення відбувалося із заходу на схід. Уперше в Україні вид було зареєстровано у 1948 р. на Закарпатті. До кінця 1960-х рр. заселив Житомирську, Рівненську та Хмельницьку обл. У 1967 р. вперше відмічений у лівобережному лісостепу, в 1983 р. – у Черкаській обл. Станом на початок ХХ ст. це осілий кочовий птах на всій території України, крім гірських регіонів.

Причина проникнення виду. Природна інвазія.

Значення виду. Знищує шкідників у стовбурах дерев.

Ссавці

Ондатра (*Ondatra zibethicus* (Linnaeus, 1766)) – вид підродини Щурових Arvicolinae ряду Гризуни Rodentia.

Ареал. Уся територія Канади і США, частково північ Мексики. У 1928 р. ондатру було завезено з Канади до Росії. За короткий час вона розселилася на величезних просторах, прижившись майже скрізь від крайньої Півночі до субтропічного поясу.

Біологія. Зовні ондатра нагадує щура, за що її часто називають мускусним щуром, хоча вона помітно більша за розміром: вага дорослих особин може досягати 1,8 кг (у середньому 1–1,5 кг). Довжина тіла 23–36 см, довжина хвоста майже дорівнює довжині тіла – 18–28 см. Самка розмірами не відрізняється від самця. Тіло у ондатри товсте, шия коротка, голова невелика і притуплена. Ондатра є напівводним звіром, селиться по берегах річок, озер, каналів і особливо охоче – прісноводних боліт. Віддає перевагу мілководним (1–2 м завглибшки), непромерзаючим водоймищам зі звивистими берегами, покритими густою трав'янистою рослинністю. Активна ондатра цілодобово, але найчастіше після заходу сонця і рановранці. Живиться прибережними і водяними рослинами – очеретом, рогозом, осокою, хвощами, стрілицею, рдестом і двостулковими молюсками. Поїдає також сільськогосподарські культури.

Україна. Розводять з 1944 р., близько тисячі особин ондатри завезено в Херсонську, Одеську, Київську, Полтавську і

Чернігівську обл., де вона добре акліматизувалася. Пізніше поширення ондатри на півдні України відбувалося за рахунок активного просування її вгору по Дніпру. В Криму вона з'явилася у 1972–73 рр. Крім того, ондатра самостійно розселилася на Закарпатті й у західних областях України, куди вона проникла зі сусідніх Польщі, Чехії та Словаччини. По мірі того, як зникають болота в результаті людської діяльності, переселяється до районів іригаційних каналів. На сьогоднішній день заселяє річки Передкарпаття.

Причина проникнення виду. Інтродукція.

Значення виду. Ондатра – один із найважливіших хутрових промислових видів, дає цінну міцну шкірку. М'ясо їстівне, в Північній Америці цього звіра навіть називають водяним кроликом. Ондатра може своєю ріучою діяльністю шкодити зрошувальним системам, греблям і дамбам. Вона завдає збитків сільському господарству, особливо рисівництву; безконтрольно розплодившись, знищує водяну і прибережну рослинність. Є природним носієм кількох природновогнищевих захворювань, включаючи туляремію і паратиф.

Пацюк сірий [мандрівний] (*Rattus norvegicus* (Berkenhout, 1769)) – один із видів родини Мишеві Muridae ряду Гризуни Rodentia.

Ареал. Природний ареал включає південно-східний Сибір, північний схід Китаю і Японії. Нині поширений на всіх континентах світу, окрім Антарктиди.

Біологія. У середньому пацюки досягають майже 40 см від носа до хвоста і важать від 140 до 500 г. Самці зазвичай більші від самиць. У природних популяціях ці пацюки вкриті грубим коричневим хутром (іноді з вкладками чорного або білого волосся) на спинній поверхні, яке, наближаючись донизу, зазвичай світлішає до сірого або коричневого. Різні штами цих пацюків у неволі можуть бути білого, коричневого або чорного кольору. Вуха і хвіст лисі. Довжина хвоста коротша від довжини тіла. Вуха, як правило, коротші, ніж у споріднених видів. Активний уночі або в сутінках. Часто сірі пацюки поселяються в районах поряд із водою. Вони є чудовими плавцями. Дуже екологічно пластичний вид, еврифаг. У мегаполісах виживають в основному завдяки антропогенному органічному сміттю. Через дефіцит нормальних кормів може житися папером, палітурками книг, шкіряними виробами та деревиною. Здатен ловити лапами

рибу на берегах водойм. Також може полювати на свійську птицю, мишей, птахів і дрібних ящірок, поїдати кладки птахів та рептилій.

Україна. У Києві цей вид з'явився вперше у 1849 р.

Причина проникнення виду. Пацюки розселилися переважно самостійно, уздовж водних шляхів, але частіше за сприяння людини. Переміщуються вони переважно на різних видах транспорту, найчастіше кораблями, через що отримали в народі назву – корабельні пацюки.

Значення виду. Завдає великої шкоди, поїдаючи, забруднюючи та псуючи продукти харчування, а також роблячи непридатними різні матеріали та конструкції, в тому числі й ізоляцію дротів, різну техніку. Становить першочергову епідемічну небезпеку як природний носій не менше 20-ти серйозних інфекцій.

Нутрія, болот'яний щур, або койпу (*Myocastor coipus* (Molina, 1782)) – напівводний ссавець, єдиний вид родини нутрієвих *Myocastoridae* із ряду Гризуни *Rodentia*.

Ареал. Південна Америка, ареал обмежений з півдня від Болівії та південної Бразилії до о. Вогняна Земля.

Біологія. Нутрія веде напівводний спосіб життя. Улюблені місця проживання – водойми зі слабко проточною або стоячою водою: заболочені береги річок, очеретяно-рогозові озера та вільхо-осокові болота з багатою водною та прибережною рослинністю. Суцільних лісів уникає, в гори (Анди) не підіймається вище 1200 м н.р.м. На архіпелазі Чонос (Чилі) живе по берегах солоних і солонуватих водойм. У природних умовах активна переважно вночі. Живиться нутрія кореневищами, стеблами й листям очерету і рогозу. Додатковий корм – водяний горіх, латаття, рдесник. Тваринні корми (п'явки, молюски) споживає рідко, лише за нестачі рослинних. Нутрія веде напівкочівний спосіб життя, залишаючись на місці за наявності кормів і прихистку. Відпочиває і виховує потомство у відкритих гніздах, які влаштовує на купинах і в густих заростях із зігнутих стебел очерету й рогозу. Але в крутих берегах риє нори – від простих тунелів до складних систем ходів. Схованку нутрії також можна знайти по стежках, які тварини протоптують на місці свого проживання. Живуть нутрії групами по 2–13 особин (дорослі самки, їхнє потомство та самець). Молоді самці живуть поодиночці. Нутрія чудово плаває та пірнає. Під водою може перебувати до 10

хв. У спекотні дні вона менш рухлива і зазвичай переховується в тіні. До проживання в замерзаючих водоймах не пристосована – не будує житла, яке б захищало від холоду і хижаків, не запасає на зиму кормів, як це роблять бобер, ондатра й інші гризуни. Нутрія також погано орієнтується під льодом: пірнувши в ополонку, може не знайти виходу назад і загинути.

Україна. Ознак натуралізації виду в природних екосистемах України немає. Відомий єдиний випадок проживання понад 3 роки однієї тварини у ставку біля м. Алушта в Криму. З початку 80-х років є непідтверджені дані мисливців про реєстрації цих тварин в очеретяних заростях оз. Сиваш. Лімітуючим фактором поширення виду є низькі зимові температури та замерзання водойм.

Причина проникнення виду. Інтродукція.

Значення виду. Нутрія є об'єктом розведення. Частині тварин вдалося втекти, і вони почали розмножуватись у дикому середовищі. Вони знищують водяну рослинність, пошкоджують зрошувальні системи, дамби та підривають річкові береги. Також відбувається витіснення місцевих тварин через трофічну конкуренцію.

Вивірка телеутка (сибірський підвид вивірки лісової) (*Sciurus vulgaris exalbidus* Pallas, 1778) – алтайсько-сибірська форма (підвид) вивірки лісової, родина Вивіркові Sciuridae ряд Гризуни Rodentia

Ареал. Південний Алтай. Соснові бори уздовж річок Іртиш і Об, на північ до Новосибірська.

Біологія. Один із найбільших за розмірами тіла підвидів вивірки звичайної. Довжина тіла до 30 см, хвоста до 40 см. Особливістю підвиду (окрім великих розмірів) є густе хутро, яке в зимовому варіанті має дуже світлий колір. Зимовий варіант забарвлення зазвичай має сріблясто-сірий тон, зі сіруватими брижами (хвилясте «шиншилового» типу забарвлення). Вуха телеуток у зимовому вбранні залишаються рудими. Хвіст блідо-сірий із домішкою чорнуватих і жовтувато-рожевих тонів. За варіантами забарвлення хвоста переважають сірохвістки, позаяк бурохвісток немає.

Україна. Завезена до Криму з околиць Барнаула у 1940 р., у степовій смугі інтродукована в межах Донецької та Луганської областей.

Причина проникнення виду. Інтродукція.

Значення виду. Хутровий звір. Трофічна й топічна конкуренція з аборигенним видом вивіркою лісовою.

Крізь європейський (*Oryctolagus cuniculus* (Linnaeus, 1758)) – плацентарний ссавець, представник родини Зайцеві Leporidae ряду Зайцеподібні Lagomorpha.

Ареал. Західна та Центральна Європа, північна Африка.

Біологія. Живе дикий крізь у невеличких лісах, чагарниках, відкритих просторах, садибах, парках, а також навіть у старих каменоломнях (в Україні). Дикий крізь риє нору, де мешкає з року в рік, створюючи нові ходи. Найактивніший у нічний час, хоча і вдень може шукати поживу. Полігамний. Розмножується дуже швидко. Статева зрілість настає менше ніж за рік, інколи в 5–6 місяців. В Україні розмножується з березня по вересень-жовтень. Приносить 3–4 приплоди щороку по 3–7 малят. За рік одна самиця народжує 15–20 кроленят.

Україна. Вид інтродукували на початку ХХ ст. Акліматизацію здійснювали у різних регіонах: Причорномор'ї, Криму та Слобожанщині, проте успішною вона виявилася тільки на півдні Одеської та Миколаївської обл. На Заході України є невеликі поселення виду в Яворівському р-ні Львівської обл. та на Тернопільщині.

Причина проникнення виду. Інтродукція, акліматизація.

Значення виду. У деяких областях, де немає природних хижаків, може пошкоджувати рослинність, садові культури, винищувати посіви. Є об'єктом мисливського промислу заради хутра та м'яса.

Візон річковий, норка американська (*Neovison vison* (Schreber, 1777)) – хижий ссавець родини Мустелових Mustelidae ряду Хижі Carnivora.

Ареал. Північна Америка від Аляски і Канади через всю територію США, за винятком штату Арізона та сухих частин штатів Каліфорнія, Невада, Юта, Нью-Мексико, Техас.

Біологія. Шерсть м'яка і розкішна. Її загальне забарвлення варіює від насиченого коричневого до майже чорного кольору, але на черевній поверхні блідіше і може мати кілька білих плям. Видовою ознакою є біле підборіддя. Розведення в неволі спричинило низку колірних варіантів. Анальні залози продукують сильний і неприємний мускусний запах. Самиця має три пари молочних залоз. Частіше робить лігво під каменями або корінням

дерев, пристосовує нори бобра або ондатри, рідше риє власні нори. Такі нори мають близько 3 м завдовжки і 1 м вглиб від поверхні з одним або кількома входами трохи вище рівня води. Візон річковий є чудовим плавцем. Може занурюватися на глибину до 5–6 м і пропливати під водою близько 30 м. У першу чергу нічний і сутінковий звір, іноді активний і вдень. Як правило, має невеликих розмірів індивідуальну територію, але може долати до 25 км за одну ніч у пошуках здобичі. Винятково м'ясоїдний хижак. Типова здобич: риби, земноводні, ракоподібні, ондатри, дрібні ссавці та водоплавні птахи.

Україна. Уся територія України, за винятком високогірних районів Карпат.

Причина проникнення виду. Вид завезли до Європи для розведення у клітках заради хутра. Особливо інтенсивно розведення відбувалось у другій половині ХХ ст.

Значення виду. Через втечі тварин зі звіроферм почали формуватися природні популяції візона річкового. У 1966–1987 рр. цей вид розводили приблизно у 40 господарствах більшості адміністративних областей України. На 1987 р. поголів'я виду у звірофермах становило 350 тис. особин, що і стало джерелом формування диких популяцій. Зі 70-80-х років ХХ ст. цей вид реєструють по всій Україні, в тому числі у таких віддалених заповідних куточках як Поліський заповідник. У дикому стані в Україні мешкає близько 8-10 тис. особин цього виду, що суттєво вплинуло на популяції інших аборигенних видів цієї родини. Трофічна й топічна конкуренція з рідкісним і зникаючим аборигенним видом норкою європейською.

Єнотоподібний собака (Єнот уссурійський, мангут) (*Nyctereutes procyonoides* (Gray, 1834)) – вид ссавців родини псових Canidae ряду Хижі Carnivora.

Ареал. Лісові та гірські лісові області Північно-Східного Індокитаю, Китаю, Японії та Корейського півострова.

Біологія. Довжина голови й тіла від 50 до 68 см, довжина хвоста від 13 до 25 см. Вага 4-6 кг, але перед сплячкою 6-10 кг. Взимку шерсть довга й густа зі щільним підшерстям і грубими покривними волосками до 12 см у довжину. Забарвлення хутра темно-коричневе або буро-сіре з чорними покривними волосками. Хвіст темніший, ніж тулуб. Літнє хутро яскравіше, червонувато-солон'яного кольору. Для єнота уссурійського характерна зимова

сплячка. Єноти всеїдні. Інтродукований єнот населяє вологі ліси та береги річок і озер, особливо на початку літа.

Україна. Наразі звичайний для нашої фауни вид, інтродукція якого почалася в 1934 р.: лише протягом 1948–1954 рр. його випущено у десяти областях. Фактично протягом двох-трьох десятиліть відбулася повна натуралізація виду і формування цілісної структури його ареалу в Україні. Вид став одним із домінантів у більшості природних комплексів. Цей вид звичайний у коловодних біотопах; у великій кількості відмічений на заплавах островів Дніпра, на ставках рибгоспів більшості областей України, у тому числі й у степовій зоні (напр., Станично-Луганський рибгосп). Вже у роки інтродукції (50-ті рр. ХХ ст.) в Україні мисливці добували щороку 5–7 тис. єнотів, на кінець ХХ ст. загальна чисельність становила близько 8–10 тис. особин. Відомі реєстрації виду в околицях Львова (ставки Глинна Наварія).

Причина проникнення виду. Інтродукція у 1934 р.

Значення виду. Мисливський вид. Суттєво впливає на структуру угруповань усіх хижих і стан їхньої кормової бази, знищує кладки водоплавних птахів.

Ракун північний (*Procyon lotor* Linnaeus, 1758) – вид родини Ракунові Procyonidae ряду Хижі Carnivora.

Ареал. Природні умови на більшій частині Північної Америки. Корінний мешканець Центральної та Північної Америки.

Біологія. Доволі міцне тіло і короткі лапи. Середня довжина тіла ракунів 65 см, хвоста – 25 см; вага від 5,5 до 7 кг, але може досягати і 12-15 кг. Забарвлення жовтувато-сіре, з характерними чорними смугами на хвості й чорною маскою на морді; хутро дуже густе. Народжують від 1 до 7 малят раз на рік. Єнот всеїдний. У живленні виражена сезонна зміна. Єнот мешкає в різноманітних біотопах біля річок, озер, у заплавах, рідше в передгірних листяних і змішаних лісах. Хвойних лісів і лісів без водойм уникає. Селиться на околицях полів, у садах та інших лісонасадженнях, трапляється в зелених зонах міст і передмість. Узагалі легко пристосовується до антропогенного ландшафту. У межах свого природного ареалу єноти населяють низинні й рівнинні ділянки, уникаючи регіонів зі суворими зимами. Ворогами єнота є койоти, вовки, руді рисі, алігатори, сови. На дитинчат нерідко полюють змії.

Україна. Поширений на Закарпатті (Чопська низовина) та Поліссі (Центральне і Придніпровське). Найімовірніше, вид присутній і на теренах України, у найбільш північних районах Чернігівської, Київської та Житомирської обл.

Причина проникнення виду. Інтродукція у Європі в середині ХХ ст.

Значення виду. Цінна хутрова тварина. М'ясо їстівне. Трофічна і топічна конкуренція з норкою європейською.

Середземноморський нетопир, нетопир білосмугий (*Pipistrellus kuhlii* (Kuhl, 1817)) – представник кажанів із родини лиликових Vespertilionidae ряду Рукокрилі Chiroptera.

Ареал. Африка, Європа й Азія. У Північній Африці цей вид, як правило, пов'язаний із людськими поселеннями, живиться у лісі, а також у напівпустелі, поширений в оазах північної Сахари. Трапляється в помірних луках і середземноморських чагарниках.

Біологія. Трапляється як у рівнинній, так і в низькогірній місцевостях. Схильний до синантропності. Розселення переважно відбувається уздовж великих річок. Місця літніх поселень розташовані в будівлях, тріщинах стін, щілинах скель. Виводкові колонії налічують 30–100 самок. Самка народжує звичайно двох малят. Максимальний вік життя – 8 років. Ймовірно, осілий вид. Властиві незначні перельоти для сезонної зміни сховищ, максимально – до 5 км. Місцями гібернації взимку є будинки: між віконними рамами, у підвалах і надземних частинах. На полювання вилітає незабаром після заходу сонця. Політ швидкий і спритний. Літає невисоко, роблячи великі кола. Поліє в населених пунктах: навколо вуличних ліхтарів, над водоймами, в садах. Ловить дрібних літаючих комах (переважно метеликів і двокрилих).

Україна. У Карпатському регіоні вперше знайдений у 2012 р. На півдні та сході України типовий вид з 70-х рр. ХХ ст.

Причина проникнення виду. Розширення ареалу.

Значення виду. Живиться комахами-шкідниками, приносячи користь.

Шакал (*Canis aureus* Linnaeus, 1758) – вид родини псових Canidae ряду Хижі Carnivora.

Ареал. Індія і регіони на захід від неї. Населяє Африку на північ від Сахари. У Європі трапляється в Греції та на Балканах, на Кавказі, в Дагестані. Вид, що активно розселюється принаймні

в останні 20 років на північ, наразі відомий на більшій частині країн Східної Європи до Естонії включно.

Біологія. Довжина голови й тіла 60–106 см, хвоста 20–30 см, висота в плечах 38–50 см, вага 7–15 кг. Хутро, як правило, досить грубе і не дуже довге. Спинна ділянка строката, чорна і сіра; голова, вуха, боки і кінцівки руді або червонувато-коричневі; низ блідо-імбирного або майже білого кольору, а кінчик хвоста чорний. Він суворо нічний у районах проживання людей, але може бути частково денним у інших місцях. Всеїдний. Живиться молодими газелями, гризунами, зайцями, наземними птахами та їхніми яйцями, плазунами, жабами, рибами, комахами і фруктами. Може живитися падлом, хоча нерідко полює сам. Основною соціальною одиницею є пара та її потомство. Моногам. Для шакала характерні нерегулярні сезонні міграції на відстань 50–100 км і навіть 1250 км від місця постійного проживання.

Україна. Одеська, Херсонська, Запорізька, Донецька та Луганська області й Крим.

Причина проникнення виду. Стихійна інвазія у ХХ ст. Вид уперше зареєстровано 1998 року в Дельті Дунаю, звідки він розселився на прилеглі ділянки Північного Причорномор'я. У 2002 р. вид з'явився в Криму, перейшовши по кризі Керченську протоку з території Росії (Кубань). Вид «пройшов» усю територію України за 10–15 років, на сьогодні загальний контур його реконструйованого ареалу охоплює понад 50 % території країни. Аналіз давніх джерел дає змогу стверджувати, що вид не новий для фауни України і населяв ці території ще у період козацької доби, принаймні у XVI–XVIII ст.

Значення виду. Промислового значення не має. Може нападати на свійських тварин. Суттєво впливає на структуру угруповань усіх хижих і стан їхньої кормової бази, знищує кладки водоплавних птахів. Є носієм сказу та інших небезпечних хвороб.

Лань (*Dama dama* (Linnaeus, 1758)) – вид тварин із родини Оленевих Cervidae ряду Парнокопитні Artiodactyla.

Ареал. Середземномор'я.

Біологія. Тварина середнього розміру з довжиною тіла 1,3–2 м, в середньому близько 1,4 м. Висота в холці 85–110 см, але зазвичай до 100 см. Цікаво, що зріст у ділянці тазу трохи більший за зріст у холці. Маса лані 45–150 кг, у середньому близько 100 кг. Самка загалом трохи менша від самця. Роги в самця біля основи круглі або овальні в перерізі, але до кінчиків поступово

сплющуються і врешті набувають характерної лопатоподібної форми з 7–9 невеликими відростками. Загалом роги в самців лані гарні та пропорційні. Забарвлення ланей найбільш мінливе серед усіх оленів. Живе лань у групах, які формуються за статтю – в одних самці, в інших – самиці та молодняк. Влітку тварини зазвичай тримаються маленькими групами чи навіть поодиночі, восени збираються у більші табуни. Взимку часом утворюються великі, до 80 голів, часом навіть змішані групи, але все ж таки, як правило, самці та самиці ходять окремо. До корму лань невибаглива і живиться найрізноманітнішими рослинами. Лань не любить заходити у воду, але плаває добре. Природними ворогами лані є вовки, рисі, ведмеді.

Україна. Перші інтродукції мали місце ще у середньовіччі в Закарпатті й Галичині. Наразі основні популяції зосереджені на півдні та в лісостепу. В окремих господарствах щільність досягає 40–70 особин на 1000 га.

Причина проникнення виду. Інтродукція.

Значення виду. Цінний мисливський вид, який розводять у лісомисливських господарствах. За значної щільності населення (40–70 і більше особин на 1000 га) не завдає відчутної шкоди лісовим насадженням. Перспективний вид для розведення у вольєрах, на фермах і в зелених зонах населених пунктів. Можливе полювання на лань за наявності ліцензії.

Олень японський, або олень плямистий (*Cervus nippon Temminck, 1838*) – вид ссавців із родини Оленеві Cervidae ряду Парнокопитні Artiodactyla.

Ареал. Східна Азія. Найбільша природна популяція збереглася в Японії.

Біологія. Улітку забарвлення червонувато-руде з білими плямами, взимку блідіше. Довжина тіла 160–180 см, висота в холці 95–112 см, вага 75–130 кг. Роги зазвичай з чотирма відростками. Зазвичай довжина рогів не перевищує 80 см, а вага – 1260 г. Плямистий олень скидає роги у квітні, а у червні молоді роги вже мають два-три відростки. Живиться трав'яними рослинами, жолудями, горіхами та плодами, листям дерев і кущів, грибами, ягодами, взимку поїдає також кору та молоді гілки. Плямисті олені є жертвою вовків, особливо навесні, коли вони ослаблені та не можуть швидко бігати. Новонароджених оленят можуть полювати лисиці, єнотовидні собаки, рисі, ведмеді. Гін відбувається у жовтні. Самки народжують перше маля у 2–3 роки.

Зазвичай народжується одне, іноді двоє оленят. Чисельність плямистого оленя в дикій природі – менше 3000 голів.

Україна. Інтродуковано уссурійську форму *C. n. hortulorum* Swinh, яка успішно пройшла акліматизацію в більшості звіроферм.

Причина проникнення виду. Акліматизація.

Значення виду. Мисливський вид. Молоді роги використовують для виготовлення лікарського препарату пантокрину.

Муфлон європейський, дикий аргалі (*Ovis aries musimon* (Pallas, 1811)) – вид родини Бикові Bovidae ряду Парнокопитні Artiodactyla.

Ареал. На Кавказ (напр., Хосровський заповідник у Вірменії), на півночі Іраку і на північному заході Ірану. Раніше траплявся у Вірменському нагір'ї, в Криму та на Балканах. Із цих районів муфлон зник уже приблизно 3000 років тому. Є ще муфлон на Кіпрі, Корсиці й Сардинії, проте залишається спірним: іде мова про справжніх диких овець, чи про нащадків первинних домашніх овець.

Біологія. Шерсть коротка, на грудях довша, верхня сторона влітку рудо-бура з темнішою спиною, взимку каштаново-бура; нижня сторона біла. Довжина самця 1,25 м, із яких 10 см довжина хвоста і 90 см в холці. У самця дуже добре розвинуті товсті трикутні в поперечному перерізі роги, завдовжки до 80 см. Вага самця 40–50 кг, самиці 25–40 кг. Самиця світліша, менша та без рогів. Муфлон має добре розвинений зір і може розпізнавати людину на відстані більше 1000 м, на відміну від оленів, які орієнтуються переважно завдяки нюхові. Незважаючи на їхній малий розмір і вагу, на муфлонів дуже важко полювати.

Україна. Вид утримують у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова», на о. Джарилгач, у Заліському ДЛМГ, Ялтинському гірсько-лісовому природному заповіднику тощо. Найпотужніша популяція мешкає у гірському Криму та в степовому Приазов'ї, зокрема, на косі Бірючий острів. Загальна чисельність виду в Україні невелика і на кінець ХХ ст. становила 1162 особини. Більшість популяцій муфлона є локальними й абсолютно ізольованими одна від одної. Переважна частина із них входить до складу фактично замкнених мисливських угідь. На Львівщині вид наявний на території Бродівського ДЛГ.

Причина проникнення виду. Акліматизація.

Значення виду. Мисливський вид. Як пращур домашніх овець муфлон легко утворює пари з різними породами овець, тому може бути використаний як початкова форма гібридизації.

Список літератури

1. *Биологические инвазии в водных и наземных экосистемах*. М.: Т-во науч. изданий КМК, 2004. 236 с.
2. *Биоразнообразие и качество среды антропогенно измененных гидроэкосистем Украины* / Харченко Т.А., Протасов А.А., Ляшенко А.В. и др; под ред. В.И. Монченко. К.: Логос, 2005. 314 с.
3. *Бігун В.К.* Інвазійні види риб та їх вплив на аборигенну іхтіофауну річково-озерної мережі Західного Полісся України: автореф. ... дис. канд. біол. наук: 03.00.10 / Інститут гідробіології НАН України. К., 2012. 22 с.
4. *Білий амур (Stenopharyngodon idella)*. Режим доступу: <http://gonefishing.org.ua/dovidnyk/vydy-ryb/bilyu-amur-stenopharyngodon-idella>.
5. *Вовк П.С.* Биология дальневосточных растительноядных рыб и их хозяйственное использование в водоемах Украины. К.: Наук. думка, 1976. 245 с.
6. *Волох А.М.* Появление шакала на Украине и его современное распространение // Охотник. 2003. № 9. С. 12–13.
7. *Вселенцы в биоразнообразии и продуктивности Азовского и Черного морей* / под ред. Г.Г. Матишова, А.З. Болатачева. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНУ РАН, 2010. 114 с.
8. *Гринжевський М.В., Третяк О.М., Алимов С.І.* та ін. Нетрадиційні об'єкти рибництва в аквакультурі України. К.: Світ, 2001. 1682 с.
9. *Давидов О.М.* Роль чужорідних видів риб у формуванні фауни паразитів водойм України / О.М. Давидов, Л.Я. Куровська, Ю.Д. Темниханов // Вестник зоологии. 2009. № 23. С. 26–30.
10. *Давыдов О.Н.* Общая характеристика разнообразия паразитов рыб-вселенцев в водоемах Украины / О.Н. Давыдов, Л.Я. Куровская, Ю.Д. Темниханов и др. // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: матеріали IV Міжнародної наукової конференції. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2007. С. 331–333.
11. *Делеган І.В., Делеган І.І., Делеган І.І.* Біологія лісових птахів і звірів / за ред. І.В. Делегана. Львів: Поллі, 2005. 600 с.
12. *Доценко И.Б., Песков В.Н., Миропольская М.В.* Сравнительный анализ внешней морфологии скальных ящериц рода *Darevskia*, обитающих на территории Украины, и их видовая принадлежность // Зб. праць Зоол. музею. 2008–2009. № 40. С. 130–142.

13. Дузь С.Л., Кукушкин О.В., Назаров Р.А. О находке туркестанского геккона, *Tenuidactylus fedtschenkoi* (Sauria, Gekkonidae), в юго-западной Украине // Современная герпетология. 2012. Т. 12, вып. 3/4. С. 123–133.

14. Дулицкий А. И. Биоразнообразие Крыма. Млекопитающие: История, состояние, охрана, перспективы. Симферополь: СОНАТ, 2001. 208 с.

15. Дулицкий А., Дулицька О. Телеутка та її теперішній статус у Криму // Фауна в антропогенному середовищі. Луганськ, 2006. С. 71–74. (Праці Теріол. школи. Вип. 8).

16. Жукинский В.Н., Харченко Т.А., Ляшенко А.В. Адвентивные виды и изменение ареалов аборигенных гидробионтов в поверхностных водных объектах Украины. Сообщение 2. Лучеперые рыбы // Гидробиол. журн. 2007. 43, № 4. С. 3–24.

17. Загороднюк І. Шакал (*Canis aureus*) в Україні: сучасна експансія та статус виду // Вісн. Нац. наук.-природн. музею. 2014. № 12. С. 100–105.

18. Загороднюк І. Адвентивна теріофауна України і значення інвазій в історичних змінах фауни та угруповань // Фауна в антропогенному ландшафті. Луганськ, 2006. С. 18–47. (Праці Теріол. школи. Вип. 8).

19. Загороднюк І., Дикий І. Мисливська теріофауна України: видовий склад і вернакулярні назви // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. біол. 2012. Вип. 58. С. 21–44.

20. Загороднюк І.В., Ємельянов І.Г. Таксономія і номенклатура ссавців України // Вісн. Нац. наук.-природн. музею. 2012. Т. 10. С. 5–30.

21. Заїченко Н.В. Симбіотичні угруповання риб-вселенців в різнотипних водоймах: дис. ... канд. біол. наук : спец. 03.00.10 «Іхтіологія» / Н.В. Заїченко. К., 2016. 174 с.

22. Золота рибка, або карась китайський. Режим доступу : <http://webdesign.vntu.edu.ua/work/vinnik/index.html>.

23. Куцоконь Ю., Квач Ю. Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку // Біологічні студії. 2012. Т. 6, № 2. С. 199–220.

24. Мовчан Ю.В. Риби України. К., 2011. 420 с.

25. Мовчан Ю.В. Сучасний стан іхтіофауни басейну верхнього Дніпра (фауністичний огляд) // Зб. праць Зоол. музею. 2012. № 43. С. 35–50.

26. *Назарук К.* Біологічні інвазії // Мат-ли наук. конф. «Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку» (11–14 вересня 2014 р.). Львів: СПОЛОМ, 2014. С. 62–63.

27. *Насека А.М., Диринаско О.А.* Новые рыбы – вселенцы в водоемах Северного Приазовья // Вест. зоологии. 2005. № 4. С. 89–94.

28. *Наукові* назви земноводних та плазунів України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України. Режим доступу: // http://www.izan.kiev.ua/term_com/herpet.htm.

29. *Новицкий Р.А.* К вопросу об инвазии чужеродных видов в фауну днепровских водохранилищ // Чужеродные виды в Голарктике (Борок-2): тез. II Междунар. Симпозиума (Борок, 27 сентября – 1 октября 2005 г.). Борок, 2005. С. 35–36.

30. *Рыбы* вод Украины. Режим доступу: <http://fish.kiev.ua/pages/ukrfish.htm>.

31. *Сабодаш В. М., Ткаченко В. А., Циба А. А.* Обнаружена популяция ротана в Киевской области // Вест. зоологии. 2002. Т. 36, № 2. С. 90.

32. *Сабодаш В. М., Ткаченко О. А.* Розповсюдження в водоймах України небажаних вселенців, небезпечних для автохтонної іхтіофауни і рибництва // Аграр. наука і освіта. 2002. Т.3. № 1–2. С.27–30.

33. *Список* плазунів України. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_плазунів_України.

34. *Список* ссавців України. Види, відомі за останні три століття / упор. І. Загороднюк // Теріологічна школа: Веб-сайт Українського теріологічного товариства НАН України. К., 2012. <http://terioshkola.org.ua/ua/fauna/taxalist.htm> (версія 10.08.2012).

35. *Чужеродные* виды на территории России. Экологическая безопасность и инвазии чужеродных организмов: сб. мат. круглого стола в рамках Всерос. конф. по эколог. безопасности России (4–5 июня 2002 г.). М.: ИПЭЭ им. А.Н. Северцева, IUCN (МСОП), 2002. 118 с.

36. *Шандиков Г.А., Гончаров Г.Л.* Редкие виды рыб бассейна Северского Донца Северо-восточной Украины // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Біологія. 2008. С. 65–90.

37. *Шевченко П.Г., Мальцев В.И.* Рыбное хозяйство Украины и виды-вселенцы – проблемы и перспективы // Пробл. воспроизводства абориген. видов рыб. К., 2005. С. 204–213.

38. Шевченко П.Г., Мальцев В.И. Изменения в ихтиофауне Днепра в пределах Украины во II половине XX столетия // Мат. Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми аквакультури». К., 2005. С. 291–297.

39. Шевченко П.Г., Халтурин М.Б., Забитівський Ю.М. та ін. Морфобіологічні особливості сига чудського *Coregonus maraenoides* Poljakow, 1874 за його акліматизації в озері Світязь Шацького національного природного парку у 1951–2012 рр. // Мат. наук. конф. «Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку» (11–14 вересня 2014 р.). Львів: СПОЛОМ, 2014. С. 95–101.

40. Шиганова Т.А. Чужеродные виды в экосистемах южных внутренних морей Евразии: автореф. дис. ... д-ра біол. наук: спец. 03.00.18 «Гідробіологія» / Т. А. Шиганова. М., 2009. 57 с.

41. Щербуха А.Я. Ихтиофауна України у ретроспективі та сучасні проблеми збереження її різноманіття // Вісн. зоології. 2004. № 3. Т. 38. С. 3–18.

42. *Gatunki obce w faunie polski. Przegląd i ocena stanu* / Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie. KRAKÓW, 2011. 692 s.

43. *Handbook of European freshwater fishes. Publications Kottelat, Cornol, Switzerland. 646 p.*

44. <http://pernatidruzi.org.ua>.

45. <http://www.iucngisd.org/gisd/>.

46. <http://www.terioshkola.org.ua/ua/fauna/taxalist.htm>.

47. https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтродуковані_види.

48. Kvach Y. First record of the Chinese sleeper, *Perccottus glenii* Dybowski, 1877 (Actinopterygii: Odontobutidae) in the Dnieper Estuary, southern Ukraine (Black Sea drainage) / Y. Kvach, I. Dykyu, K. Janko // *BioInvasions Records*. 2016. Vol. 5. <https://www.researchgate.net/publication/307477248>

49. Mooney H.A., Cleland E.E. The evolutionary impact of invasive species // *PNAS*. 2001. Vol. 98 (10). P. 5446–5451.

50. Smith C.L. National Audubon Society field guide to tropical marine fishes of the Caribbean, the Gulf of Mexico, Florida, the Bahamas, and Bermuda. Alfred A. Knopf, Inc., New York, 1997. 720 p.

51. Whitehead P.J.P., Nelson G.J., Thosaporn W. Clupeoid fishes of the world (suborder Clupeoidei). Rome: United Nations Development Programme, 1988. P. 93–95.

Словник термінів

Аквакультура – розведення і вирощування водних організмів (риб, ракоподібних, молюсків, водоростей) у природних і штучних водоймах, а також на спеціально створених морських плантаціях.

Анадромна риба – види риб, що розмножуються у прісноводних водоймах, а потім мігрують у морські води для нагулу та повертаються в місця нересту.

Аутоінтродукція – автоматична прихована інтродукція.

Бентосно-пелагічний вид – водні організми, здатні поперемінно вести як пелагічний, так і бентосний спосіб життя.

Бентофаги – риби й інші водяні організми, що живляться бентосом – як тваринним, так і рослинним, а також донним детритом.

Демерсальні риби – які живляться бентосом. Від пелагічних риб вони відрізняються тим, що завжди живляться біля дна, навіть якщо підіймаються у товщу води.

Детрит – сукупність завислих у воді й осілих на дно водойм дрібних нерозкладених частинок рослинних і тваринних організмів або їхніх виділень.

Еврифаг – всеїдна тварина, що здатна живитися різноманітною їжею тваринного та рослинного походження.

Екологічна пластичність – здатність тварин пристосовуватися до несприятливих умов середовища.

Ендемік – таксон тварин або рослин, представники яких мають обмежений ареал або представлені невеликою географічною областю.

Інтродукція – вселення видів у нові для них ареали.

Катадромна риба – види риб, що розмножуються у морській воді, а нагулюються (ростуть) у прісноводних водоймах.

Напівпрохідна риба – риби, що здійснюють нерестові міграції вгору по річках.

Потамодромна риба – риби, які мігрують на нерест у межах прісних водойм (із річок до озер або навпаки).

Протандрічний гермафродит – організм, який протягом першої половини свого життя розвивається і функціонує як самець, а потім перероджується і функціонує як самиця.

Реінтродукція – повернення видів у колись заселені ними райони.

Синантропний вид – вид тварин або рослин, спосіб життя яких тісно пов'язаний із людиною та її житлом, часто є чужорідним і сформував синантропні популяції за межами своїх природних ареалів.

Стенофаг – організм, раціон якого обмежується одним або кількома (зазвичай подібними) видами їжі.

Стенофагія – вузькоспеціалізоване живлення тварин за рахунок єдиного виду корму.

Трофічна пластичність – здатність за браку звичного корму переходити на новий доступний корм.

Тестові запитання

1. В Україні проводили інтродукцію:

- ондатри
- видри
- лося
- + оленя плямистого
- перев'язки

2. До аборигенної фауни України належить:

- собака снотовидний
- лань
- + зубр
- нутрія
- ондатра

3. До адвентивної фауни України належить:

- бобер
- лось
- борсук
- заєць-біляк
- + щур сірий

4. До реінтродукованих видів фауни України належить:

- баран-муфлон
- + зубр
- олень європейський
- лань
- косуля

5. В Україні проводили інтродукцію:

- норки американської
- + кроля дикого
- тушканчика
- хохулі

- борсука

6. Вид, який безслідно зник зі списку фауни України:

- кіт дикий
- норка європейська
- + білка-летяга
- зубр
- заєць-біляк

7. Аборигенна фауна:

- тварини, що прижилися на території внаслідок інтродукції

+ типові представники фауни для даної території

- тварини, що прижилися на території внаслідок реінтродукції

- тварини, що випадково потрапили і прижилися на цій території

- тварини урбоекосистем

8. До адвентивної фауни України належить:

- бобер
- норка європейська
- борсук
- горностаї
- + рапана

9. До регіонального червоного списку Львівської обл. внесено такий вид:

- бобер
- кабан дикий
- + тритон альпійський

- тритон звичайний
- ропуха сіра

10. До регіонального червоного списку Львівської обл. внесено такий вид:

- тушкан великий
- перев'язка
- бурозубка мала
- + ведмідь бурий
- собака єнотовидний

11. До аборигенної фауни України належить:

- синиця біла
- пухівка
- лебідь чорний
- + гриф чорний
- цесарка

12. До адвентивної фауни риб України належить:

- карась золотистий
- + пеленгас
- колючка триголкова
- судак
- стерлядь

13. В Україні проводили інтродукцію:

- зайця-біляка
- норки американської
- + собаки єнотовидного
- горностає
- видри

14. До аборигенної фауни рептилій України належить:

- бойга

- гюрза
- + черепаха болотяна
- гекон Токі
- черепаха червоновуха

15. Адвентивний вид, що природним шляхом розширив свій ареал:

- собака єнотовидний
- видра
- + шакал
- норка американська
- бобр

16. Реінтродукція – це:

- розведення тварин
- штучне розселення тварин і рослин поза межі їхнього ареалу
- відновлення вимерлого виду

+ штучне розселення тварин і рослин в місця їхнього природного ареалу

17. Інтродукція – це:

- + штучне переселення тварин і рослин за межі їхнього ареалу

- розведення тварин

- відновлення вимерлого виду

- штучне розселення тварин і рослин у місця їхнього природного ареалу

18. Реакліматизація – це:

+ штучне повернення в якусь місцевість раніше існуючого там виду живих організмів

- процес пристосування до клімату
- пристосування організму до умов середовища, які стали незвичними
- зміни клімату

19. Особливо негативний вплив адвентивної фауни відмічено:

- + в Австралії
- в Південній Америці
- в Японії
- на Мадагаскарі

20. Уперше вивірку-телеутку було інтродуковано:

- на Розточчі
- на Поліссі
- + в Криму
- на Буковині

21. Нутрія на території України в природному стані траплялася:

- на оз. Світязь
- на Каховському вдсх.
- на оз. Синевир
- + на оз. Сиваш

22. Кеклик був інтродукований на території:

- + Криму
- Слобожанщини
- Полісся
- Карпат

23. Короп звичайний був завезений на територію України з:

- Африки
- + Азії
- Австралії
- Північної Америки

24. Випадкова інтродукція чебачка амурського відбулася через його подібність до мальків:

- коропа
- товстолобика строкатого
- головешки амурської
- + амура білого

25. Батьківщиною сомика коричневого є:

- + США
- Росія
- Китай
- Україна

26. Сиг чудський інтродукований на території:

- Кременчуцького вдсх.
- озера Сиваш
- Дніпровського лиману
- + Шацьких озер

27. Перші реєстрації гніздування синиці білої були на території:

- + Полісся
- Карпат
- Розточчя
- Поділля

28. Пухівка гніздиться в Україні на узбережжі:

- + Чорного моря
- Азовського моря

- оз. Світязь
- оз. Синевир

29. Дятел сирійський
уперше зареєстрований на
території України:

- + на Закарпатті
- в Криму
- на Поліссі
- на Слобожанщині

30. Невдалі спроби з
інтродукції в Україні
проводилися зі:

- + скунсом
- медоїдом
- мангустом
- єнотом уссурійським

31. Пухівка гніздиться в
Україні на узбережжі:
+ Чорного моря

- Азовського моря
- оз. Світязь
- оз. Синевир

32. Уперше стихійну
інвазію шакала звичайного
відмічено:

- у плавнях Дністра
- у плавнях Дніпров-
ського лиману
- у плавнях Південного
Бугу
- + у дельті Дунаю

Хто з перелічених
ссавців НЕ Є адвентивним
видом?

- ракун звичайний
- + зубр
- муфлон європейський
- лань європейська

ЗМІСТ

Вступ	1
Перелік інтродукованих видів хребетних тварин України	4
Променепері (риби)	4
Плазуни	23
Птахи	26
Ссавці	34
Список літератури	46
Словник термінів	51
Тестові запитання	53